

HATTÂBÎ'NİN A'LÂMÜ'S-SÜNEN ESERİNDE HADİSLERİ ANLAMA VE YORUMLAMA METODU

AL-KHATTÂBÎ'S METHOD OF UNDERSTANDING AND INTERPRETING HADİTHS IN HIS
WORK AL-A'LÂM AL-SUNÂN

VELİ TATAR

DR. ÖĞR. ÜYESİ, ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ İLAHIYAT FAKÜLTESİ

HADİS ANA BİLİM DALI

ASSISTANT PROFESSOR, SIRNAK UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY

DEPARTMENT OF HADITH

ŞIRNAK, TÜRKİYE

velitatar13@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-3692-8786>

<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1453111>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

16 Mart / March 2024

Kabul Tarihi / Accepted

27 Haziran / June 2024

Yayın Tarihi / Published

Haziran / June 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season

Haziran / June

Atıf / Cite as

Tatar, Veli, "Hattâbî'nin A'lâmü's-Sünen Eserinde Hadisleri Anlama ve Yorumlama Metodu [al-Khattâbî's Method of Understanding and Interpreting Hadîths in His Work al-A'lâm al-Sunân]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 11/1 (Haziran/June 2024): 325-357.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Türkiye.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

HATTÂBÎ'NİN *A'LÂMÜ'S-SÜNEN* ESERİNDE HADİSLERİ ANLAMA VE YORUMLAMA METODU

Öz

Hz. Peygamber'in vefatından sonra hicri birinci asrın sonlarında hafızanın çoğalan hadis rivayetlerini taşımakta zorlanması, uydurma rivayetlerin çoğalması gibi sebepler hadislerin tedvin edilmesini zaruri hale getirdi. Muhafaza edilmesi için hadislerin toplanması önemli bir tedbirdi. Tedvin ve tasnif edildikten sonra bu hadislerin anlaşılması ve yorumlanması için şerhler yazılmıştır. Hicri V. asırdan itibaren yoğun şerh çalışmalarının yapılmasının en önemli sebeplerinden birisi de İslam topraklarının genişlemesi ve farklı milletlerin İslam dinine girmeleri ile hadislerin anlaşılmasının zor hale gelmesidir. Keza hadis şerhçiliğinin oluşumunda rol oynayan önemli etkenlerden birisi de ilmî, fikrî ve siyasi tartışmaların giderek artmasıdır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra hadisleri anlama ve yorumlama faaliyetlerine yönelik yapılan bu faaliyetler saha sonra Şerhu'l-Hadis ilminin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.

Hadis ilminin önemli alt dallarından birisi olan Şerhu'l-Hadis, hadisleri anlamak, manası kapalı lafızları açıklamak, kelime ve cümlenin gramer yapısını belirtmek, hadisten çıkan hükümlere yer vermek gibi hususları konu edinir. İlk hadis şerhleri dil ve muhteva ağırlıklı olarak telif edilmiştir. Dil ağırlıklı olan şerhler daha çok Garibu'l-Hadis alanına girerken muhteva ağırlıklı olanlar ise İhtilafu'l-Hadis ve Fıkhu'l-Hadis alanları içerisine yer almışlardır. Bir nevi dil sözlüğü sayılan Garibu'l-Hadis eserleri, hadislerde geçen manası kapalı kelimelerin açıklanmasına yönelik olduğundan hadiste şerh çalışmalarının ilk örneği olarak değerlendirilmiştir. Hadis tasnifinin yapılması, farklı türlerde eserlerin telif edilmesi ile birlikte konu olarak farklı şerh türleri de çoğalmış, zamanla daha kapsamlı ve geniş şerhler yazılmaya başlanmıştır. Bazı şerhler de hadislerin hem dil hem de muhteva yönünü ele alarak zengin içerikli bir yapıya sahiptir. Bu şerhlerde hadislerin içerisinde geçen manası kapalı kelimeler açıklandığı gibi hadislerin fikhî yönü ile muhtevası da ele alınmış, hadislerin şerhi bir bütünlük içerisinde değerlendirilmiştir. Geniş kapsamlı ve zengin bir içeriğe sahip bu şerhlerden birisi de Hattâbî'nin *A'lâmü's-Sünen* eseridir.

Hattâbî'nin bu alanda şerh edebiyatına kazandırdığı *A'lâmü's-Sünen* eseri, Buhârî'nin *el-Câmiü's-Sahih*'i üzerine yazılmış ilk şerhlerden sayılmaktadır. Bu şerh, Buhârî'nin *Sahih*'i üzerine yazılıp günümüze ulaşan en eski Buhârî şerhi olarak kabul edilmektedir. Hattâbî bu eserini niçin telif ettiğini bizatihi belirtmektedir. O, *A'lâmü's-Sünen*'i telif etmesinin sebepleri arasında ilmin zamanla ortadan kaybolması, cehaletin ortaya çıkması ve yayılması, bidatçıların çoğalması, Kur'an ve sünnetten uzaklaşmaları, hadisçilerin bilgisizlikle itham edilmeleri gibi hususları zikreder. Bütün bu olumsuzlukların önüne geçmek ve hadisçiler üzerindeki baskıları hafifletmek için bu eserini telif ettiğini belirtmektedir. Hattâbî'nin saymış olduğu bu gerekçeler, yaşadığı dönemde bidatçıların sayısının giderek arttığını, âlimlerin de onların görüşlerini çürütmek adına eserler yazdığını göstermektedir.

Bu çalışmada Hattâbî'nin *A'lâmü's-Sünen* eserinde hadisleri anlama ve yorumlama metodu incelenmiştir. Şerh yöntemini kullanırken hadislerde geçen kelimelerin lügat ve irab yapısını, fikhî hükümler çıkarırken ele aldığı görüşleri, itikadî konulara yaklaşımının ne şekilde olduğu, tarihi bilgilerden nasıl yararlandığı, ihtilafli hadislerle nasıl yaklaştığı hususları araştırılmıştır. Ayrıca hadisleri açıklarken ayet, hadis, şiiir ve tarihi bilgilerden nasıl yararlandığı hususları ayrıca tahlil edilmiş; böylece Hattâbî'nin hadisleri anlama ve yorumlama metodu, *A'lâmü's-Sünen* eseri bağlamında tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna ilave olarak hadisten çıkan hükmü belirtmek, bu hususta sahabe sözü ve tarihi bilgilerden hangilerinin geçerli olduğunu tespit etmek üzere hadislerin muhteva yönünü ve hadisten çıkan fikhî hükmü ayrıca ele

almıştır. Dökümantasyon inceleme yöntemi ile hazırlanan çalışmada Hattâbî'nin eserini telif ederken hadisleri anlama ve yorumlama metodunun nasıl olduğu tespit edilmiş ve bu husus örneklerle somut hale getirilmeye çalışılmıştır. Onun hadisleri şerh ederken sadece lafızlara bağlı kalmadığı, rivayetlerin muhteva yönüne de vurgu yaptığı da ayrıca tespit edilen hususlardandır. Ayrıca Hattâbî'nin hadisleri yorumlarken hangi kriterleri esas aldığı üzerinde durulmuş, bu kriterlerden bir kısmının kendisine has olduğu, bir kısmının da genel geçer kıstaslar olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Hadis, Şerh, İstişhad, A'lâmü's-Sünen, Hattâbî.

AL-KHATTÂBÎ'S METHOD OF UNDERSTANDING AND INTERPRETING HADİTHS IN HIS WORK *AL-A'LÂM AL-SUNÂN*

Abstract

In the late first century, following the Prophet's death, due to the relative difficulty of memorising an increasing number of hadith narrations and the proliferation of fabricated hadiths, it was essential to compile hadiths. Compiling hadiths was a critical measure for preserving them. Following the procedures of collection and classification, commentaries were written to understand and interpret these hadiths. A major reason for the intensive commentary writing from the fifth century onwards was the expansion of Islamic lands and the challenges involved in understanding hadiths after many different nations accepted Islam. Similarly, another key factor that played a role in the writing of hadith commentaries was the increase in scholarly, intellectual and political debates. Following the death of the Prophet, such activities intended for understanding and interpreting hadiths allowed for the emergence of Sharh al-Hadith.

Being one of the fundamental branches of hadith, Sharh al-Hadith addresses such issues as understanding hadiths, clarifying the meaning of vague expressions, analyzing the grammatical structure of words and sentences, and discussing the judgments derived from hadiths. Earlier hadith commentaries focused on the issues of language and content. Language-oriented commentaries mostly belonged to the field of Gharib al-Hadith, while content-oriented ones were included in the fields of Ikhtilâf al-Hadith and Fiqh al-Hadith. The works of Gharib al-Hadith, which are considered as a kind of dictionary, are seen as the first examples of commentary studies in hadith, as they basically aimed to explain the words with obscure meanings in hadiths. With the classification of hadiths and the composition of different types of works, a variety of commentaries were written on different issues, thereby leading to the writing of more comprehensive commentaries over time. Some commentaries are rich in content as they address both language and content of hadiths. Such commentaries explain ambiguous words in hadiths, as well as discussing the jurisprudential aspect and content of the hadiths in a holistic manner. One of these commentaries with rich content is al-Khattâbî's work *A'lâm al-Sunân*.

A'lâm al-Sunnân by Al-Khattâbî is considered to be one of the earliest commentaries on al-Bukhârî's *al-Jâmi' al-Sahîh*. It is considered to be the oldest extant commentary on al-Bukhârî's *al-Jâmi' al-Sahîh*. Al-Khattâbî clearly explains why he wrote this work. Among the reasons that he mentions for compiling *A'lâm al-Sunân* are the disappearance of scholarly knowledge over time, the emergence and spread of ignorance, the proliferation of innovators (bid'ahists), their divergence from the Qur'an and Sunnah, and the allegations of ignorance against hadith scholars. He notes that he wrote this work to eliminate such negative perspectives and to reduce the pressure on hadith scholars. The reasons stated by al-Khattâbî indicate that the number of innovators increased gradually in his time, and therefore some scholars wrote

works to refute their ideas.

This study analyses al-Khattābī's method of understanding and interpreting hadiths in his work *A'lām al-Sunān*. It investigates the lexical and i'rab structure of the words in hadiths, the views he discussed while making jurisprudential judgements, how he approached the theological issues, how he used historical information, and how he handled the controversial hadiths while using the commentary method. The study also investigates how al-Khattābī used such elements as verse, hadith, poetry and historical information while explaining hadiths; thereby determining al-Khattābī's method of understanding and interpreting hadiths with reference to his work *A'lām al-Sunān*. Furthermore, the study also discusses the content of hadiths and the jurisprudential judgement derived from them to elaborate on the judgement derived from hadiths and to determine which of the sayings of the Companions and which historical information are valid in this regard. Prepared using document analysis, this study analyses how al-Khattābī understood and interpreted hadiths while composing his work; it also provides some concrete examples to illustrate it. The present study also reveals that al-Khattābī did not strictly confine himself to the wording of hadiths while commenting on them; he emphasised the content of the narrations as well. Moreover, it emphasises the criteria that al-Khattābī used while interpreting hadiths and reveals that some of these criteria are unique to him and some of them are commonly accepted criteria.

Keywords: Hadith, Commentary, Istishhād, A'lām al-Sunān, Khattābī.

GİRİŞ

Tedvin ve tasnif döneminden sonra hicri dördüncü asırlara doğru hadislerin şerhi ile ilgili eserlerin ilk nüveleri ortaya çıkmıştır. Hicrî III. asırdan V. asra kadar hadislerin doğru anlaşılması ve sağlam bir isnadla rivayet edilmesi için şerhler yazılmaya başlanmıştır.¹ Bu dönemde telif edilen şerhler hem başarılı bir dil hem de zengin bir muhteva ile yazılmıştır. İlk dönemlerde İmam Malik'in (ö. 179/795) *Muvattâ'* üzerine yazılan şerhler, zaman geçtikçe *Kütüb-i Sitte* ağırlıklı şerhlere dönüşmüştür. Bu dönemde ağırlıklı olarak Buhârî'nin *Sahih*'i ve Müslim'in *Sahih*'i şerh edilmiş, ardından *Sünen-i Erbaâ* üzerine çalışmalar yapılmıştır.²

IV. asırda dil ve muhteva ağırlıklı şerhler yazılmaya devam etmiştir. Bu dönemde şerh çalışması telif eden önemli âlimlerden birisi de Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim b. Hattâb el-Hattâbî (ö. 388/998) olmuştur. O öncelikle *Garîbül-Hadis* adlı eserini, ardından Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i üzerine *Meâlimü's-Sünen*'i telif etmiştir. Kendisine gelen talep üzerine Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih*'ini de şerh etmiş ve ismini *A'lâmü's-Sünen* koymuştur. Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih*'i üzerine yazılan ilk şerh olduğu kabul edilen *A'lâmü's-Sünen*, Hattâbî tarafından Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i şerh

¹ Zişan Türcan, *Hadis Şerh Geleneği* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 17-20.

² Türcan, *Hadis Şerh Geleneği*, 20-48.

edildikten sonra talep üzerine telif edilmiştir. Eser günümüze ulaşan yazılı en eski iki şerhten biri olarak bilinmektedir. Elbette hadis yorumlamanın tarihi çok daha eskidir. Bu bağlamda hadis ilmindeki ilk şerhin, verilen sorulara cevap vermesi bağlamında Hz. Peygamber dönemindeki uygulamalara kadar götürülebilme imkanı vardır.³

Hattâbî'nin hadisleri anlama ve yorumlama yöntemleri genel olarak ele alınmış olsa da özel olarak *A'lâmü's-Sünen* eseri bağlamında araştırmamızın neredeyse olmadığı gözlemlenmiştir. Hattâbî'nin hadisleri anlama ve yorumlama yöntemi hakkında Salih Karacabey'in *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri ve Şerh Metodu* adlı doktora tezi, Mustafa Demir'in *el-Hattâbî ve Garibu'l-Hadis Adlı Eseri* adlı Yüksek Lisans tezi ve hadis şerhçiliği ile ilgili telif edilen çalışmalar, Hattâbî'nin hadisleri anlama ve yorumlamada takip ettiği yolu kısmen aktarmaktadır. Böyle bir çalışmanın yapılmasının gerekliliği, ilk şerh eserlerden biri olma hüviyetine sahip *A'lâmü's-Sünen* özelinde dönemin hadisleri anlama ve yorumlama yöntemlerini tespit etmek üzerine görülmüştür. Çalışmada Hattâbî'nin *Sahîhu'l-Buhârî* şerhi *A'lâmü's-Sünen* eseri bağlamında hadisleri anlama ve yorumlama metodu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Üzerinde araştırma yapacağımız nüsha Ebû Abdullah Muhammed Ali ile Ali b. İbrahim b. Mustafa'nın tahkik ettiği Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye'de basdırılan iki ciltlik *A'lâmü's-Sünen fi Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî* olduğundan daha çok *A'lâmü's-Sünen* ismini kullanacağımızı belirtmek isteriz. Bu çalışması bağlamında düşünüldüğünde, Hattâbî'nin hadisleri anlama ve yorumlama metodunun telif ettiği eserlerden anlaşılabilceği öngörülmektedir.

1. Hattâbî'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği

Lugat âlimi ve muhaddis olan Hattâbî'nin tam adı Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Hattâbî el-Büstî'dir.⁴ Adı ile ilgili Hamd, Hamed ve Ahmed olduğu konusunda farklı görüşler olsa da gerçek adının Hamd olduğu, zamanla Ahmed diye çağrıldığı nakledilmiştir.⁵

³ Hz. Peygamber'in "İki müslüman birbirine kılıç çektiği zaman, öldüren de, ölen de cehennemdedir" sözü üzerine bir sahabinin "Ya Rasûlallah! Öldürenin durumu ortada, ama ölen niçin cehennemdedir? diye sorunca Hz. Peygamberin onun da, arkadaşını öldürmek istediğini söyleyerek bu sözünü şerh etmesi örnek olarak verilebilir. Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cûfi el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Mustafa Deyb el-Bugâ (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 1987), "İman" 22, "Diyat" 2, "Fiten" 10.

⁴ Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Ve Feyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebna'iz-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beirut: Dâru Sadr, 1994), 2/214; Ebû Bekr Muhîbbüddîn Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şücâ' el-Bağdâdî, *et-Takyid li-ma'rifeti ruvâti's-sünen ve'l-mesânid*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 254; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyeru'l-âlemi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1985), 17/23.

⁵ Ebû Nasr Tâciiddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tenâhî (ty.: Hecer li't-Tebâe, 1991), 1/282; Hattâbî'nin adı ile ilgili tartış-

Hattâbî nisbesini Hz. Ömer'in babası Hattâb'a dayandıranlar olsa da bu nakil gerçeği yansıtmamakta, bu nisbe babasının dedesi olan Hattab'a nispet edilmektedir.⁶

Hattâbî'nin doğup büyüdüğü ve Afganistan'ın Sicistan bölgesinde harabeleri bulunan eski bir şehir olan Büst şehrinin bir Türk beldesi olması, kendisinin Türk olma ihtimalini güçlendirmektedir.⁷ İlköğrenimine doğup büyüdüğü Büst'te başlayan Hattâbî, daha sonra sırasıyla Mekke, Bağdat, Basra ve Nişâbur gibi ilim beldelerine yolculuklar yaptı. Buralarda Kur'an ve hadisin yanı sıra fıkıh, akaid, Arap dili ve edebiyatı gibi ilimlerle de meşgul olmuştur. Bu beldelerde hadis ilmini Ebû Saîd İbnü'l-Arabi (ö. 340/952), Ebû Ali İsmâil b. Muhammed es-Saffâr (ö. 341/953), İbnü's-Semmâk (ö. 344/956), Muhammed b. Bekir el-Basrî gibi kendi döneminin âlimlerinden ders aldı. Nişâbur'da Horasan bölgesinin Şâfiî mezhebi temsilcisi Muhammed b. Ali Kaffâl'den (ö. 365/976) fıkıh dersi aldı.⁸ En çok bu hocasının yanında kaldığı nakledilmektedir. Birçok talebe yetiştiren Hattâbî'nin en meşhur öğrencisi *Müstedrek ve Ma'rifetü-Ulûmi'l-Hadis* gibi eserlerin müellifi Hâkim en-Nisaburi'dir (ö. 405/1014).⁹

Bir hadis hafızı olan ve münekkit âlimlerce "sika" olarak nitelenen Hattâbî, hadisin rivayet ve dirayet yönünü çok iyi bilen bir âlim kabul edildi. Kendi zamanına kadar tasnif edilen hadis kaynaklarının çoğuna vâkif olup, dirâyetü'l-hadis ilminin kapsamına giren konuları da iyi bilmekte idi. Billhassa ele aldığı hadisleri sahih, hasen ve zayıf olarak üçlü bir tak-sime tâbi tutmuş, sahih hadisin ilk kapsamlı tarifinin de ona ait olduğu aktarılmaktadır.¹⁰

Muasırını sayılabilecek isimlerden Seâlebî'nin (ö. 429/1038) verdiği bilgiye göre Hattâbî, ilim konusunda kendi asrının Ebû Ubeyd'i (ö. 224/839) olarak kabul edilmektedir. Bütün bu ilmi özelliklerinin yanı sıra, güzel şiir yazma yeteneğine de sahipti.¹¹ Hattâbî neredeyse her alana özgü eserler telif etti. *Garîbü'l-Hadis*, *İslâhu Galatil-Muhaddisîn*, *Meâlimüs-Sünen*, *Beyânu İcâzü'l-Kur'an*, *Şe'nü'd-Duâ*, *Şiâru'd-Dîn fî Usûli'd-Dîn*, *Kitabu'l-Uzle* eser-

malar için bk. Salih Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri ve Şerh Metodu* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990), 20-21.

⁶ İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-â'yan*, 2/215; Subkî, *Tabakât*, 3/282; Zehebî, *Siyer*, 17/23; Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 21-24.

⁷ Salih Karacabey, "Hattabi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/489.

⁸ İbn Hallikân, *Vefâyatu'l-â'yan*, 2/214; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, thk. Zekeriya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 3/149.

⁹ Zehebî, *Siyer*, 17/23-24; Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 37-38.

¹⁰ Karacabey, "Hattabi", 16/489-490.

¹¹ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *Yetimetü'd-dehr fî mehâsini ehli'l-'asr*, thk. Müfid Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983) 4/383.

leri Hattâbî'nin telif ettiği başlıca kaynaklardır.¹² Bu makale ise A'lâmü'l-Hadis fî Şerhi Sahîhu'l-Buhârî, şerh metodu üzerine odaklanılacaktır.

Hayatı boyunca ilimle meşgul olan ve öğrenci yetiştiren Hattâbî, son zamanlarında Büst şehrine gelmiş ve orada 388/998 tarihinde vefat etmiştir.¹³

2. A'lâmü's-Sünen Eseri ve Genel Özellikleri

Hadisleri şerh eden âlimler, eserlerini belli bir tertip ile telif etmeye çalışmışlardır. Bazı şarihler dil ve gramer ağırlıklı şerhler yazarken bazıları da muhteva yönü ağırlıklı olan şerhler telif etmişlerdir. Hadis şarihlerinin önde gelen isimlerinden birisi olan Hattâbî, eserlerini telif ederken kendisinden önceki şarihlerin yöntemlerini takip ettiği gibi hadislerin hem mana hem de muhteva yönünü açıklamıştır. Onun Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ine yazdığı *Meâlimü's-Sünen*, Buhârî'nin *Sahîh*'i üzerine yazdığı *A'lâmü's-Sünen* ile *Gâribu'l-Hadis* eserleri, bunun en açık göstergelerindedir. O *Meâlimü's-Sünen*'i telif ettikten sonra *A'lâmü's-Sünen*'i yazmaya başladı. Bu husus bazı hadisleri şerh ederken ayrıntıya girmeden “*Meâlimü's-Sünen*'de bunu tafsilatlı olarak açıkladım, burada tekrar etmeye gerek yoktur”¹⁴, “Bu meselenin bahsi *Meâlimü's-Sünen*'de geçti”¹⁵ gibi sözlerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca “*Meâlimü's-Sünen*'i yazdıktan sonra Belh'te bazı kardeşlerim Buhârî'nin *Sahîh*'ini şerh etmemi istediler.”¹⁶ sözü de *Meâlimü's-Sünen*'i *A'lâmü's-Sünen*'den önce yazdığını göstermektedir.

Birden fazla adı olan *A'lâmü's-sünen fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*¹⁷ eseri Buhârî'nin *el-Câmiü's-Sahîh*'i üzerine yazılan ilk şerhlerdendir. Hattâbî şerhin telif sebebini bizatihi açıklamıştır. Yukarıda da geçtiği üzere, *Meâlimü's-Sünen* şerhini tamamladıktan sonra Belh'te bulunan bir grup âlim kendisinden, *Meâlimü's-Sünen* şerhi gibi, Buhârî'nin kitabını da şerh etmesini istediler. O, bir süre düşünmüş ve Buhârî'nin *Sahîh*'ini şerh etmeyi göze alamamıştır. Ancak daha sonra bu düşüncesini değiştirmiş ve insanların talepleri üzerine *Sahîh*'i şerh etmeye başlamıştır.¹⁸

Hattâbî eserini telif etmesinin sebepleri arasında ilmin zamanla kaybolması, cehaletin ortaya çıkması, bidatçıların çoğalması, insanların kitap ve sünnetten yüz çevirmeleri ve hadisçilerin itham edilmeleri gibi hususları

¹² Karacabey, “Hattâbî”, 16/489-490.

¹³ Zehebî, *Siyer*, 17/27.

¹⁴ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el- Hattâbî el-Büstî, *A'lâmü's-sünen fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Ali Semek – Ali İbrahim Mustafa (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 1/384.

¹⁵ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/116.

¹⁶ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/16.

¹⁷ *Kitâbü'l-A'lâm fî şerhi me'âni Câmi 'is-Sahîh, Kitâbü Şerhi'l-Buhârî, A'lâmü'l-Hadis, İ'lâmü's-Sünen, İ'lâmü'l-Hadis.*

¹⁸ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/16.

zikreder.¹⁹ Bütün bunların önüne geçmek için eserini telif ettiğini kaydeder. Bu da onun kendi döneminde Ehl-i Bidatin giderek arttığını, âlimlerin de onların görüşlerini çürütmek adına eserler yazdığını göstermektedir.

Hattâbî bu eserini *Me'âlimü's-Sünen*'den sonra yazdığı halde her iki şerhini de bütüncül bir bakış açısıyla telif etmiştir. *Me'âlimü's-Sünen*'de açıklamasını yaptığı hadisleri ikinci bir defa şerh etmemiş, ancak hiç değinmeden de geçmemiştir. Önceki eserinde şerh ettiği hadisleri *A'lâmü's-Sünen*'de özet olarak açıklamıştır. Bu hususu kendisi şöyle dile getirmektedir:

“Bu kitapta, müşkil ve açıklanması gereken hadislere baktığımda, bunlardan bir kısmın önceki eserim *Me'âlimü's-Sünen*'de şerh ettiğimi gördüm. Eğer burada aynı hadisleri öncekinde açıkladım diye hiç şerh etmeden geçsem, bu kitabın hakkını ihlal etmiş olurum. Şayet onda geçen açıklamaları tamamen almam durumunda da bu kitapta çok sayıda tekrar olacağını düşündüm. En doğrusunun daha önce yaptığım şerhlerin bir özetini buraya alıp ona atıf yapmak ve onu göremeyenler için de konuyu aydınlatacak kısa bilgiler vermek olduğunu düşündüm. Onda bulunmayan müşkil hadisleri de şerh etmeye başladım.”²⁰

Hattâbî'nin bu ifadesinden anlaşıldığı üzere onun eseri muhtasar özelliğe sahip bir şerhten müteşekkildir. Ancak birçok yerde de *Me'âlim*'de değinmediği kadar uzun bir şekilde değinmesi hususu ile bu eserinde sadece kısa bilgiler verdiğine yönelik ifadeleri ters düşmektedir.

Hattâbî muhtasar şekilde telif ettiği için *A'lâmü's-Sünen*'de, *el-Câmi 'u's-Sâhîh*'teki hadislerin sadece 1238'inin şerhi bulunmaktadır. Esasen Hattâbî'nin *Me'âlimü's-Sünen*'i fikhî olarak, *A'lâmü's-Sünen*'i de itikâdî olarak şerh ettiği söylenebilir.²¹ Hattâbî'nin, Buhârî'nin *Sâhîh*'inde yer alan 3924 bab başlığından 999'unu şerh ettiği görülmektedir. Ayrıca hiç şerh etmediği ve eserine almadığı bölümler de bulunmaktadır. Bu bölümler şunlardır:

Bölüm No	Bölüm Adı
14	Kitâbu'l-Vitr
27	Kitâbu'l-Muhsar
90	Kitâbu'l-Hiyel

¹⁹ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/15-18.

²⁰ Hattâbî, *A'lâmü's-Sünen*, 1/16.

²¹ Karacabey, “Hattabi”, 16/489-490.

Hattâbî anlaşılmayan hadislerle geniş yer verirken şerh edilmeye çok ihtiyaç bulunmayan hadislerle ise kısa bir şekilde değinmiştir. Bazı hadisleri şerh etmemesinin sebebini de buna bağlayabiliriz. Hatta “Leyle-i Kadir” ile “Teravîh” gibi bazı bölümleri ele alırken sadece bir hadisin şerhini yapmıştır. Hatta burada hadisleri şerh ederken sadece manası kapalı bazı kelimeleri açıklamış ve geçmiştir.²² Bunun sebebi ise kendisinin de belirttiği üzere *Meâlim*'de aynı hadise daha uzun yer vermiş olmasıdır.

el-Câmiu's-Sahîh'in ilk şarihlerinden olan Hattâbî'nin, bu eserin sadece muhtevasıyla ilgilenmeyip bâb başlıklarını açıklamaya değer bulması, erken tarihli bir farkındalıktır, dikkatini göstermektedir. Onun bâb başlıklarını da şerh etmiş olması, Buhârî'nin burada vermek istediği mesajlara temas etmeye çalıştığını göstermektedir. Bâb başlıklarında tasarrufa giderek uzun olanları ihtisar etmiştir. Örneğin Buhârî'nin “Salât Bölümü”nde uzun bir şekilde verdiği şu bâb başlığını ihtisar ederek şerhine almıştır.

*“Cahiliye dönemi müşriklerinin kabirleri açılıp yerlerinde mescidler edinilir mi? Zîra Hz. Peygamber'in, 'Allah Yahûdîlere lanet etsin, onlar peygamberlerinin kabirlerini mescidler edindiler’” sözü vardır. Kabirlerin bulunduğu yerlerde namaz kılmak mekruh olur. Zîrâ Ömer b. Hattâb, Enes b. Mâlik'i bir kabir yanında namaz kılararken gördüğünde: 'Kabirden sakın, kabirden çekin' dedi. Fakat ona, bu namazı tekrar kılmasını emretmedi bâbî.”*²³

Hattâbî yukarıda zikrettiğimiz bâb başlığını “*Cahiliye dönemi müşriklerinin kabirleri açılıp yerlerinde mescidler edinilir mi?*” şeklinde ihtisar ederek eserine almıştır.²⁴ Bu ve buna benzer bab başlıklarını ihtisar ederek çalışmasına almasının sebebi muhtemelen eserinin hacmini büyütmemek içindir. Hattâbî'nin eserinde buna benzer çok sayıda örnek bulunmaktadır.

Hattâbî bâb başlıklarında yaptığı tasarrufu hadis metinlerinde de uygulamıştır.²⁵ Özellikle belli bir metot uygulayarak, uzun hadislerden şerhe ihtiyaç duyduğu kısımları almaktadır. Hattâbî'nin burada uygulamış olduğu ihtisar yöntemini, *A'lâmü's-Sünen*'den önce telif ettiği *Garîbü'l-Hadis* eserinde de uygulamıştı. Salih Karacabey'in tespitine göre Hattâbî'nin şerh etmediği hadislerle, eserinde yer vermemesinin sebebi nüshaların eksik bir

²² Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/512.

²³ Buhârî, “Salat”, 48.

²⁴ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/166.

²⁵ Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 251-252.

şekilde gelmesi değildir.²⁶ Zîra o Garîbü'l-Hadîs eserinde de aynı metodu kullanmış ve hadislerin sadece ilgili bölümünü zikretmiştir. Bu durumda ona göre eserin aslından yapılan her türlü tasarrufun Hattâbî'ye ait olduğu kesinleşmiştir.²⁷ Kanaatimizce bunun sebebi tamamen tasarrufa gitmek, eserin hacmini büyütmemek ve daha önce şerh ettiği *Meâlimü's-Sünen* eserinin bir muhtasarı niyeti ile telif etmektir. Muhtasar olması, seçici davranması şerh edebiyatının mevcut gelişim seviyesiyle uyumludur. En olgun örnekler ileride verilecektir.

Hattâbî hadisleri açıklarken öncelikle onların lafzi manalarını, ardından muhtevası ile ilgili bilgiler verir. Yeni bir bölüme başlarken gibi bölümle ilgili herhangi bir bilgi paylaşımında bulunmamaktadır. Genel olarak önce kelimenin yapısı ve anlamını vermekte, daha sonra fıkhi yönünü açıklamakta, sahabe kavli, ardından başka müçtehitlerin görüşlerine yer vermektedir. Bazı yerlerde de kendi görüşünü önce belirtir sonra diğer görüşlere yer verir. İleride de değineceğimiz gibi kendi görüşlerine yer verirken “فيه من” “الفقه”, “دلالة”, “دليل”, “قلت” lafızlarını sıkça kullanmaktadır.²⁸

3. Hattabi'nin A'lâmü's-Sünen'inde Hadisleri Anlama ve Yorumlama Metodu

3.1. Garib Lafızları Açıklaması

Hadis ilminin alt bilim dallarından birisi de, rivayetin doğru bir şekilde anlaşılması ve sağlam yollarla nakledilmesini hedefleyen garîbü'l-hadis ilmidir. Garîbü'l-hadîs, hadislerde yer alan manası kapalı lafızları inceleyen bir ilim dalıdır.²⁹ Arapçanın zengin bir dil olması, Hz. Peygamber'in cevâmiu'l-kelim olması, zaman zaman veciz bazı kelimeleri kullanmasına olanak sağlıyordu. Sahabe de hadisler içerisinde geçen ve anlamını bilmedikleri bazı kelimeleri Hz. Peygamber'e soruyor ve öğreniyorlardı. Daha sonra anlamı bilinmeyen bu kelimeleri filolojik olarak inceleyen ve bu doğrultuda eserler yazan âlimler olmuştur. Bunlardan birisi de Hattâbî'dir.

Hattâbî bu eserinde manası kapalı kelimeleri açıklarken de sık sık Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın *Garibü'l-Hadis*'ine müracaat etmeyi tavsiye etmektedir.³⁰ Garib kelimelerin açıklamasını yapmak birçok şarihin, özellikle zengin içerikli şerhleri telif eden müelliflerin ele aldığı bir konudur.

Hattâbî'nin *A'lâmü's-Sünen*'i telif etmesinin sebeplerinden birisinin de

²⁶ Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 252-253.

²⁷ Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 253.

²⁸ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/516, 584.

²⁹ Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 8. Bsk., 86.

³⁰ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/101.

manası anlaşılmayan kelimeleri açıklamak olduğunu bizatihi kendisi belirtmiştir. *Meâlimü's-Sünen*'i yazdıktan sonra kendisinden Buhârî'nin *Sahih*'i üzerine şerh yazmasını, hadislerden müşkil olanları ve manası kapalı olan lafızları açıklamasını istedikleri için bu eseri telif ettiğini bildirmektedir.³¹ Hattâbî bu eserinde garib lafızlara çok fazla yer vermiş olsa da esasında *Meâlimü's-Sünen*'e nazaran daha az kavram açıklamıştır.³² Muhtemelen burada tekrarlar düşmemek adına fazla ayrıntıya girmemiş olduğu düşünülse de onun sadece *A'lâmü's-Sünen*'de bile kelime tekrarına yer verdiği görülmektedir.

Hattâbî garib lafızları izah ederken dönemin şerh geleneğinde olduğu gibi öncelikle kelimenin lügat ve terim manalarını vermektedir. Bunlarla beraber kelimelerin yapısına değinmekte, sarf ve nahiv bilgilerini vermektedir. Ayrıca "Bazı lügat âlimleri şöyle der" diyerek lügat âlimlerinin farklı görüşlerine yer vermekte, böylece kelime hakkında zengin bir bilgi sunmayı hedeflemektedir. Örneğin "Ameller niyetlere göredir"³³ hadisinde niyet kavramını açıklarken "Bazı lügat âlimleri der ki niyet kelimesinin aslı taleptir." diyerek kendi görüşü dışında da farklı görüşlere yer vermektedir.³⁴ Bazı yerlerde de sadece lügat manasını vermekle yetinmektedir.³⁵ Hattâbî manası kapalı kelimeleri açıklarken zaman zaman iki anlama gelen lafızların, hadiste geçen manasının hangisi olduğuna değinmekte, ayrıca değişikliğe uğramış olan kelimelerin aslını da ortaya koyarak anlaşılmasını sağlamaktadır.³⁶ Görüldüğü üzere Hattâbî manası kapalı olan kelimelerin öncelikle lafzi manasını vermeye çalışır. Kelimelerin lügat anlamı, maksadı, hadisteki kullanımı gibi ayrıntılara da zaman zaman girerek söylenmek istenen maksada yer vermektedir.

Hattâbî'nin garib kelimeleri açıklarken çok fazla ayrıntıya girdiği yerler de olmuştur. Bu husus muhtasar amaçla yazılan şerhlerde problem olarak görülmektedir. Nitekim Karacabey'in tespit ettiği gibi Hattâbî, bu eseri muhtasar halde telif ettiğini belirtirken bazı kelimelerde ayrıntıya girmesi kendi prensibine ters düşüğünü göstermektedir.³⁷

Hattâbî ileride daha geniş bir şekilde yer vereceğimiz gibi, izahını yaptığı kelimenin geçtiği ayet ve hadisleri ele alarak kelimenin vermek istediği manayı delillendirmeye çalışmaktadır. Yer yer kelimenin geçtiği ayetlere yer vererek asıl manasının ne olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Örneğin

³¹ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/16.

³² Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 244.

³³ Buhârî, "Bedü'l-Vahy", 1.

³⁴ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/21, 33.

³⁵ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 2/108-109.

³⁶ Bk. Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/29, 48, 54, 190.

³⁷ Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 260.

“Kitâbu’l-Ezan” bölümünde namazdan sonra okunması gereken zikirlerden *وَاللَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَوَلَدًا* hadisinde geçen *جَدُّ* kelimesini açıklarken Cin Sûresinde geçen *وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ* ayetini istişhad için kullanmaktadır. Böylece kavramları ayetlerle açıklama yoluna gitmiştir.

Hattâbî'nin bir kelimeyi birkaç farklı yerde açıkladığı görülmektedir. Örneğin “*الخميسة*” kelimesine hem “Kitâbu’l-Hayız”³⁹ hem de “Kitâbu’s-Salât”ta⁴⁰ yer vermiş, her iki yerde de farklı lafızlarla aynı manayı vermiştir. Aynı şekilde “*العرق*” kelimesini hem “Kitâbu’l-Ezan” hem de “Kitâbu’s-Sayd”ta açıklamıştır.⁴¹ Bunu yaparken muhtemelen bir tarafta izah etmediği bir hususu açıklamak için yapmıştır. Ya da kelimenin zikredilen hadisle olan bağlantısının farklı olması ona tekrar açıklama gereği hissettirmiştir.

Hattâbî kelimeleri açıklarken ağırlığı lugat yani lafız manasına vermiştir. Bazı yerlerde kelime yerine cümle tahliline yer vermiş olsa da ağırlıklı olarak manası kapalı olan kelimeleri açıklamakla yetindiği görülmektedir.

Hattâbî bazı hadisleri şerh ederken birtakım lafızları aslından daha farklı bir manada kullandığını iddia ederek Buhârî’ye katılmamaktadır. “Ezan” Bölümünde “Namazdan Sonra Zikretmek Bâbı” altında rivayet edilen hadisi ihtisar ederek eserine almıştır. Nitekim uzun bir şekilde Ebû Hüreyre’den rivayet edilen hadisin sadece baş tarafını almış ve orada anlamını vermek istediği kelimeyi açıklamaya çalışmıştır. Söz konusu hadis şöyle rivayet edilmiştir:

“Ebû Hüreyre şöyle demiştir: “Fakir kimseler Hz. Peygamber’e geldiler de; ‘Servet sahipleri en yüksek dereceleri ve devamlı olan nimeti alıp gittiler. Onlar bizim kıldığımız gibi namaz kılıyorlar, bizim oruç tuttuğumuz gibi oruç tutuyorlar. Onlar kendi mallarıyla hacca ve umreye gidiyor, cihâd yapıyor ve sadaka veriyorlar’, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Size onu yaptığımız takdirde sizi geçmiş olanlara yetiştirecek, sizden sonraya kalanlardan kimseyi size yetiştiremeyecek ve içinde bulunduğunuz cemaat içinde en hayırlı ümmet yapacak bir şey haber vereyim mi? Her farz namazdan sonra 33’er defa tesbîh eder, tahmîd eder, tekbîr alırsınız”⁴²

Hattâbî *Sahîhu’l-Buhârî*’de geçen bu hadisi ihtisar ederek “Fakir kimseler Hz. Peygamber’e geldiler de ‘Servet sahipleri en yüksek dereceleri ve devamlı olan nimeti alıp gitti’ dediler” kısmını ihtisar ederek almıştır. Buhârî bu hadiste geçen *أَهْلُ الدُّورِ* “*أَهْلُ الدُّورِ*” kelimesinin

³⁸ Doğrusu Rabbimizin şanı çok yücedir; ne bir eş edinmiştir, ne de bir çocuk. (Cin 72/3).

³⁹ Hattâbî, *A’lâmü’s-sünen*, 1/120.

⁴⁰ Hattâbî, *A’lâmü’s-sünen*, 1/149.

⁴¹ Hattâbî, *A’lâmü’s-sünen*, 1/216.

⁴² Buhârî, “Ezan”, 155.

aslında “أَهْلُ الدُّنْيَا” olması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴³ Ancak *Sahîh*'inin nüshalarında ve diğer hadis kitaplarında bu hadis rivayet edilirken “أَهْلُ الدُّنْيَا” kavramının kullanıldığına rastlanmamıştır. Gördüğümüz hadis eserlerinin tamamında ve diğer *Sahîhu'l-Buhârî* nüshalarında “أَهْلُ الدُّنْيَا” geçmektedir. Hattâbî'nin böyle bir açıklamada bulunmasının birkaç sebebi olabilir: Bu sebeplerden birisinin de o dönemde şerhini yapmış olduğu Buhari nüshasındaki bu farklı kullanımın sonraki raviler tarafından “أَهْلُ الدُّنْيَا” şeklinde eklenmiş olabileceğidir. Başka bir sebep de Hattâbî'nin şerh ettiği *Sahîhu'l-Buhârî* nüshasında verrâk veya müstensihlerce eklenen harf fazlalığından dolayı kelime lafız değişikliğine uğramış olma ihtimalidir.⁴⁴ Bu durumda mezkur nüshalarda hatalı lafız kullanımı olsun veya olmasın, dikkat çekilmesi gereken önemli noktalardan birisi de Hattâbî'nin Buhârî gibi bir muhaddisin metnine hassasiyet göstermiş olması ve kendi zamanına kadar ulaşan otoritesinden çekinmemiş olmasıdır. Bu da onun ilme olan iştiağını göstermektedir.

Hattâbî bazı ifadeleri açıklarken ayet ve hadislerle istişhad ettiği gibi kendi görüşlerine de yer vermektedir. Örneğin “Büyü” bölümünde “Satıcı ve Alıcı Arasındaki Beyan” bâbında nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber'in Addâ' b. Hâlid'e yazdığı vesikada şu sözler yer almaktadır: “Bu Allah'ın Rasûlü Muhammed'in, Addâ' b. Hâlid ile gerçekleştirdiği Müslümanın Müslüman ile yaptığı bir satım akdidir. Bu akitte kusur, haram ve gaile (hıyanet) yoktur.”⁴⁵ Buhârî bu hadisi rivayet ettikten sonra altında Katade'nin (ö. 117/735) “غَائِلَةٌ” (Gâile) kelimesine yaptığı açıklamaya yer vermektedir. Bu hususta Katade'nin şöyle dediğini nakletmektedir: Bu satım sözleşmesinde geçen “gaile” kelimesi, zina, hırsızlık ve kölenin kaçması gibi anlamlara gelir.”⁴⁶ Hattâbî yukarıdaki açıklamalara yer verdikten sonra “Ben derim ki Gâile kelimesi, bir kimsenin başka birinin hakkını hile ile alması ve onu gizli bir kusur ile aldatması manasına gelir.”⁴⁷ diyerek kelime hakkında kendi görüşünü belirtmektedir. ⁴⁸Böylece Hattâbî, Katade'nin açıklamasından ayrı olarak mana vermiş ve kendi görüşüne bu şekilde temas etmiştir. Bu da Hattâbî'nin hadisleri şerh ederken önceki âlimlerin birtakım açıklamalarına katılmadığını göstermektedir.

3.2. İhtilafı Hadislere Yaklaşımı

Hattâbî'nin *Sahîhu'l-Buhârî* şerhini yazmasındaki önemli etkenlerinden

⁴³ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/211.

⁴⁴ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/550.

⁴⁵ Buhârî, “Buyû”, 19.

⁴⁶ Buhârî, “Buyû”, 19.

⁴⁷ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/527.

⁴⁸ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/527.

birisi de ihtilafı gibi görünen hadislerin arasını bulmak olmuştur. O, hadislerde meydana gelen müşkilliğin, ravilerin durumundan kaynaklanan sebeplerden meydana geldiğini düşünmektedir. Ona göre hadisler arasında zahiri ihtilaflar da yoktur, ancak o, böyle görünmesinin harici birtakım sebeplerin bilinmemesinden ve değerlendirmenin eksik yapılmasından kaynaklandığını düşünmektedir.⁴⁹

Hattâbî'ye göre hadisler arasında hakiki manasıyla bir ihtilaf olmaz. Bu sebeple o, ayet ve hadisler muhalifmiş gibi görünen hadisleri açıklamaya, buna sebep olan engelleri kaldırmaya çalışmaktadır. Aradaki müşkilliği kaldırmaya çalışırken de te'vîl, cem/telif, nesih ve tercih yollarına başvurmaktadır. Hattâbî ihtilafı hadislerin arasını bulma konusunda bu yollara başvururken, hadisleri sened ve metin yönüyle ele almış ve tercih yoluna başvurduğu zaman da sahih olarak gördüğü hadisleri tercih etme yoluna gitmiştir. Mesela “Zekât” bölümünde “Zekâtın Vacib Olması” bâb başlığında “*Ben Lâ ilahe illë'llâh deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Bu sözü söyleyen kimse, başka haklı bir sebep olmadıkça, malını ve canını benim nezdimde koruma altına almış olur. Hesabı ise artık Allah'a kalmıştır.*”⁵⁰ hadisine yer verirken burada müşkil bir durum olduğunu belirtmekte ve tevil yoluna başvurmaktadır. Ayrıca Buhârî'yi hadiste eksik olan “namaz kılana, zekât verinceye kadar” kısmını eklemeyen hadisi ihtisar ederek rivayet ettiği için tenkid etmektedir. Aradaki müşkilliği gidermek için de Hz. Ebûbekir'in hilafeti döneminde zekât vermeyenlere ve irtidad edenlere savaş açması ile ilgili rivayete mukayese etmektedir.⁵¹

Hattâbî bazı hadislerin ayetleri tefsir ettiğini belirtmektedir. Mesela *Sahîhu'l-Buhârî'nin* “Evkâtu's-Salât” bölümünde “İkinci Namazının Fazileti” başlığında şu hadisi örnek göstermektedir: “Şu ayı, gördüğünüz gibi kuşkusuz Rabbinizi de ahirette göreceksiniz. Onu görme konusunda hiç haksızlığa uğramayacaksınız. Güneşin doğuşundan ve batışından önceki namazları geçirmemeyi başarabiliyorsanız, bunu yapın!” Sonra Cerîr, “Güneşin doğmasından önce de, batmasından önce de Rabbini hamd ile tesbih et”⁵² ayetini okudu.⁵³ Hattâbî söz konusu hadisin şerhinde *حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوَسْطَى* “*Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın*”⁵⁴ ayetini zikretmekte ve yukarıda bahsi geçen hadisi bu ayet ile mukayese ederek iki namazın aynı namaz olduğunu belirtmektedir. O, ayet ve hadisteki mana ko-

⁴⁹ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/162.

⁵⁰ Buhari, “Zekât”, 1.

⁵¹ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/382-386.

⁵² Kaf 50/39.

⁵³ Buhârî, “Evkâtu's-Salât”, 16.

⁵⁴ Bakârâ 2/238.

nusunda âlimlerin ihtilaf ettiğini söylemektedir.⁵⁵ Burada kendi görüşünü belirtmeden önce sahabe ve tabiin görüşlerine yer vermektedir. Bu hususta Ebû Eyyûb el-Ensârî, Hz. Aîşe ve Hafsâ'ya göre bu namazın ikindi namazı olduğunu; İbn Abbas, Câbir b. Abdullah ve Atâ'ya göre bu namazın sabah namazı olduğunu; Zeyd b. Sâbit ve Üsâme b. Zeyd'e göre ise bu namazın öğle namazı olduğunu söylemektedir.⁵⁶

Neticede Hattâbî'nin ihtilaflı gibi görünen iki hadis arasındaki tenakuzu gidermek adına te'vîl, cem, nesh ve tercih yollarına başvurduğu görülmektedir. Nitekim bunu yaparken bir hadisi seçip diğerinin hükmünü iptal etmediği gibi, dolaylı olarak tevakkufu uygulamadığı da anlaşılmaktadır.

3.3. Ravileri Değerlendirmesi ve Haber-i Vâhid Meselesine Yaklaşımı

Zengin içerikli şerhlerde kullanılan önemli yöntemlerden birisi de ravilerin değerlendirmesini yapmaktır. Bazı şarihler hadisleri açıklamadan önce hadiste geçen ravileri tek tek incelemekte ve senedin sıhhati hakkında bilgi vermeye çalışmaktadır. Kimi şarihler de senedde yer alan ravilerin hepsini değil, tenkide maruz kalmış olanları değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Böylece bu şarihler, çalışmasını gereksiz gördüğü yazı kalabalığından korumuş ve eserinin hacmini küçültmeye çalışmıştır. Sened ve ravilere hiç yer vermeyen ya da çok az değinen şarihler de olmuştur. Böyle bir şarih olan Hattâbî, hadisleri şerh ederken kaynak olarak getirdiği rivayetleri genelde senedsiz olarak vermektedir. O, *Sahîhu'l-Buhârî*'deki hadislerin tamamını şerh etmediği gibi, ele aldığı hadislerin hepsinin isnadlarını da incelememiştir. Bir hadisi şerh ederken kendisinden sonra telif edilen zengin içerikli şerhlerde olduğu gibi ravileri tek tek değerlendirmemiş, kimi hadislerde ise isnada hiç değinmemiştir. Değerlendirmeye aldığı raviler ise ya tenkid edilen ya da başkalarının tenkid edip kendisinin sika gördüğü ravilerdir. Her ravi ile ilgilenilmemesinde Hattâbî'nin ilk şarihlerden olması ve râvi incelemelerinin zamanla ağırlık kazanması kadar ilk etapta şerhi yapılan kaynağın *Sahîhu'l-Buhârî* gibi nispeten güvenilir bir kaynak olmasının payı büyüktür.

Karacabey'in tespitine göre Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*'de ravi tenkidine yer verirken *A'lâmü's-Sünen*'de herhangi bir raviyi tenkid etmemiştir. Bunun sebebini de *Sahîhu'l-Buhârî*'nin en güvenilir hadis kaynağı olmasına bağladığını bildirmektedir.⁵⁷ Biz çalışmamızın sınırlarını aşmamak

⁵⁵ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/191.

⁵⁶ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/192.

⁵⁷ Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 300

için *Meâlim*'deki ravi değerlendirme metoduna yer vermeyeceğiz. Ancak Karacabey'in bu tespitine kısmen katılmıyoruz. Nitekim az da olsa Hattâbî'nin tenkid ettiği bazı raviler bulunmaktadır.⁵⁸ Hattâbî'nin *A'lâmü's-Sünen*'de ravi tenkidi yapmasını çok garipsememek gerekir. Zira ülkemizde yapılan az sayıdaki Hattâbî çalışmalarını gözden geçirince Garîbü'l-Hadis gibi bir çalışmada bile ravi değerlendirmelerine girildiği görülmektedir.⁵⁹

Hattâbî "Ahbâru'l-Âhâd" bölümünü şerh etmediği halde diğer bölümlerde bu konu ile ilgili görüşlerini belirtmektedir. İlk asırlarda tek kişinin getirdiği haber anlamında kullanılırken daha sonra mütevatir derecesine ulaşmayan haber şeklinde tanımlanan Ahbâru'l-Âhâd meselesi hakkında tartışmalar bugüne kadar devam etmiştir. Ahbâru'l-Âhâd'ın kavram olarak değişikliğe uğramasının bir sebebi de, onun vücûbiyetine dair tartışmaların vuku bulmasıdır. *A'lâmü's-Sünen* eserinde bu konuya yer veren Hattâbî'ye göre, Ahbâru'l-Âhâd'ı kabul etmek vaciptir. "Salât" bölümünde "Namaz Kılacak Kimsenin Nerede Olursa Olsun Kibleye Yönelmesi" bâb başlığının altında rivayet edilen şu hadise yer vermiştir: "Berâ b. Âzîb'ten nakledildiğine göre "Hz. Peygamber'le birlikte ikinci namazı kılan bir kimse oradan ayrıldıktan sonra ensardan bir topluluğa Beyt-i Makdis'e doğru ikinci namazı kıldıkları bir esnada uğradı. Onlara Hz. Peygamber'le birlikte Kâbe'ye doğru namaz kıldığını bildirmesi üzerine de onlar da rükûda oldukları halde Kâbe'ye döndüler."⁶⁰

Hattâbî yukarıda zikredilen hadisin altında şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Buradan çıkan hüküm, "Ahbâru'l-Âhâd"ın vacib olduğudur. Bu husus daha önce Beytül-Makdis'e doğru kıldıkları namazın geçerli olduğunu, daha sonra namazda iken bir kimsenin gelip kendilerine Kâbe'ye yönelmelerini söylemeleri ve bunu yapmaları da bir kişinin verdiği haber ile caiz olup namazlarının bozulmadığını göstermektedir. Dolayısıyla Hattâbî'ye göre bir kimsenin bir amelin neshedildiğini bilmeden o ameli uygulaması caiz, bildikten sonra ise o kimse sorumludur.⁶¹ Ayrıca bir Ensar grubunun namaz kılarken tek bir kişinin kible meselesini bildirmesi üzerine onun haberini kabul etmesi de âhâd haberlerin cevazına delalet etmektedir. Böylece Hattâbî'nin de tartışma konusu olan âhâd haberin vücûbiyetini kabul eden âlimler arasında olduğu anlaşılmaktadır. Esasen kendisi de hadisi şerh ederken bu hususa vurgu yapmıştır. Kezâ "Vekâlet" bölümünde de âhâd haberin kabulünün vacip olduğuna dair bir ifadesine de rastlanmaktadır.⁶²

⁵⁸ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/211.

⁵⁹ Mustafa Demir, "Hadis İlimleri Açısından Hattâbî'nin Garîbü'l-Hadis Adlı Eserinin Değerlendirmesi", *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi*, 16 (Aralık 2016), 2/262-263.

⁶⁰ Buhari, "Salât", 31.

⁶¹ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/162.

⁶² Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/592; Ayrıca daha geniş bilgi için bk. Ali Osman Koçkuzu, *Rivayet İlimle-*

Hız. Peygamber'in hayatta olduğu dönemlerde, bir kişinin tek başına getirdiği haber ile amel edildiğini gösteren örneklerin sayısı çoktur. Nitekim Rasûlullah'ın, dini konularda bir kişinin getirdiği habere göre hareket ettiği durumlar olmuştur. Yukarıda zikrettiğimiz haber de bu örneklerden birisini teşkil etmektedir. Buhârî'nin *Sahîh*'ine baktığımızda o "Ahbâru'l-Âhâd" adı ile bir bölüm açmış ve bu bölümde 6 bâb başlığı içerisinde 20 hadise yer vermiştir.⁶³ Hattâbî ise *A'lâmü's-Sünen* eserinde, *Sahîh*'te geçen bu bölüme yer vermemiştir. Nitekim daha önce belirttiğimiz üzere o, bu bölüm de dahil olmak üzere *Sahîh*'in içinde yer alan beş bölüme yer vermemiştir. Hattâbî'nin mezkûr bölümün içindeki hadisleri şerh etmemesi, ilk bakışta âhâd haberin delil değerini kabul etmediği şeklinde bir izlenim verse de bu doğru değildir. Nitekim yukarıda zikrettiğimiz hadis ve şerhi, onun âhâd haberi kabul ettiğini gösteren en açık delillerden birisidir. Hattâbî her ne kadar "Ahbâru'l-Âhâd" bölümünü şerh etmese de *A'lâmü's-Sünen*'in şerh muhtevası, kendisinin bu türden rivayetlerin delil değerini tespit etmeye imkan tanımaktadır.

3.4. Fıkhî Değerlendirmeler

Hadislerin ihtiva ettiği fıkhî hükümleri ortaya çıkarmak, neredeyse Hattâbî'den sonraki bütün şarihlerin uygulamış olduğu bir yöntemdir. Nitekim hadisleri şerh etmenin en önemli sebeplerinden birisi de budur. Hattâbî'nin şerh yöntemi arasında hadislerden fıkhî hüküm çıkarma çabası önemli bir yere sahiptir. Onun fıkhçı kimliğinin de olması, hadislerden fıkhî hüküm çıkarmasında etkili olmuştur. *Meâlimü's-Sünen*'deki kadar olmasa da, bu eserinde de şerh ettiği hadislerin birçoğunda fıkhî hükümlere değinmiştir. O, fıkhî hükümlere değinirken öncelikle hadislerdeki hükmün sebebini açıklamakta, açıklayıcı bilgiler vermekte ve ihtiva ettiği farklı hükümlere sırasıyla yer vermektedir. Ardından hadisten çıkardığı hükmü diğer hükümlerle karşılaştırarak okuyucuya düşünme fırsatı vermektedir.⁶⁴

Hattâbî, hadisten fıkhî hüküm çıkarırken öncelikle nassa dayanmış, daha sonra sahabe ve tabiîn sözlerine yer vermiş, ardından mezhep imamlarının görüşlerine değinmektedir. Kendisinin en çok İmam Şafî'nin görüşlerini ele aldığı görülmektedir. Ancak zaman zaman diğer mezhep imamlarının görüşlerine de değinmiştir. Son olarak da "قلت" diyerek kendi görüşünü açıklamakta ve dayandığı delilleri öne sürmektedir.⁶⁵ Muhtelif rivayetlerden de tercih ettiğini belirtmektedir.

rinde Haber-i Vahidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 1-272.

⁶³ Buhârî, "Ahbâru'l-Âhâd", 1-6.

⁶⁴ Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 316.

⁶⁵ Hattâbî, *A'lâm*, 1/80, 105, 106, 113, 123, 136.

Hattâbî'nin fikhî hükümleri belirlerken sahabe, tabiîn, mezhep imamla- rı ve diğer müçtehitlerin görüşlerine yer verdikten sonra kendi görüşlerini açıkladığını belirtmiştik. Ancak nadiren de olsa bazı yerlerde ilk önce kendi görüşünü açıklar daha sonra bu saydığımız müçtehitlerin görüşlerine yer verir. O, *Meâlimü's-Sünen*'de olduğu gibi fikhî konulara geniş bir şekilde yer vermemiştir. Burada fikhî hükümleri belirlerken önceki eserinde oldu- ğu gibi sıralamaya ve ihtiva ettiği hükümlere geniş bir şekilde yer verme yoluna gitmemiştir. Bunu yapmasının sebebi muhtemelen önceki eserde geniş yer vermiş olması, keza önceki şerhinin sünen türü bir eser üzerine yapılmış olması, Buhârî'nin eserinin câmi türü olması ve Hattâbî'nin bir şarih olarak *Garîbü'l-Hadis*, *Meâlimü's-Sünen* ve *A'lâmü's-Sünen* eserlerini belli bir bütünlük içinde yazması sebep gösterilebilir.⁶⁶

Hattâbî'nin hadisin fikhî yönüne değindiğini gösteren tabirler ara- sında en çok “فيه من الفقه” ifadesini kullanmaktadır. Hadislerin en çok fık- hi yönünü ele alırken bu tabiri kullanmakta ve hadisten çıkan hükümleri açıklamaktadır.⁶⁷ O, hadisi şerh ederken sahabe, tabiîn ve mezhep imamları- nın görüşlerine yer verdikten sonra kendi içtihadına göre hadisin delalet ettiği hükmü ve manayı belirtmektedir. Bu tabirlerden birisine örnek vere- cek olursak “Salât” Bölümünde “*Namazınızın bir kısmını evlerinizde kılınız da oraları kabirlere çevirmeyiniz*”⁶⁸ hadisine yer verirken şu ifadeyi kullan- mıştır: “Hadiste şöyle bir delil vardır (وفيه دليل): Kabirlerde namaz kılmak caiz değildir”.⁶⁹

Hattâbî fikhî konularda başka âlimlerin görüşlerine yer verirken bazen direkt isim vermekte bazen de “bazıları” diyerek isim zikretmemektedir. Aynı şekilde bir hadisin ihtiva ettiği farklı hükümlere yer vermektedir. Me- sela *Sahîhu'l-Buhârî*'de yer alan ve Ebû Humeyd es-Sâidî'den (ö. 60/680) nakledilen Hz. Peygamber'in namaz kılma şekli ile ilgili rivayeti şerh eder- ken, “يجمع هذا الحديث سننا (Bu hadis, çeşitli sünnetleri toplamaktadır) diyerek hadisin ihtiva ettiği farklı hükümlere yer vermektedir.⁷⁰

Hattâbî *A'lâmü's-Sünen* eserini şerh ederken mezhep âlimleri arasında en çok İmam Şafî'nin görüşlerine yer vermiştir. Söz konusu eserinin yakla- şık 60 yerinde İmam Şafî'nin görüşlerine değinmiştir. Her ne kadar açık bir şekilde Şafî olduğunu bildirmese de İmam Şafî'nin ictihatlarına ağır- lık vermesi ve sürekli onun delillerini öne sürmesi, Şafî çizgisinde oldu- ğu yönünde bir izlenim vermektedir. Mesela “Cuma” bölümünde “Cuma

⁶⁶ Hattâbî, *Garîbü'l-Hadis Adlı Eserinin Değerlendirmesi*, 271-272.

⁶⁷ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/168.

⁶⁸ Buhari, “Salat”, 52.

⁶⁹ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/168.

⁷⁰ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/259.

günü gusletmenin vacip oluşu" ile ilgili hadisi şerh ederken, kendi görüşüne yer vermeden İmam Şafii'nin cuma günü guslün farz olmadığı yönündeki değerlendirmesine yer vermiştir.⁷¹ Aynı şekilde "*Ümmetime veya insanlara zorluk vereceğini düşünmeseydim, onlara her namaz kılışlarında misvak kullanmalarını emrederdim*"⁷² hadisini şerh ederken, İmam Şafii'nin; "Bu hadis misvak kullanmanın vacip olmadığının delilidir" sözünü nakletmiştir.⁷³ Öte taraftan mezhep imamlarının tamamı ve âlimlerin çoğunluğu bu hadise dayanarak misvak kullanmanın vacip olmadığını belirtmektedir. Hattâbî'nin sadece İmam Şafii'nin görüşüne yer vermesi ve kendisinin bu konuda görüş beyan etmemesi, onun Şafii'nin değerlendirmesine katıldığını göstermektedir.

Hattâbî bazı hadisleri şerh ederken İmam Şafii'nin ismini zikretmeksizinin onun görüşlerine yer vermektedir. Mesela "Meğâzi" bölümünde "*Devlet başkanlığı işlerini bir kadının eline veren topluluk iflah olmaz*"⁷⁴ hadisini şerh ederken, bu rivayetin bir kadının velisinin izni olmadan evlenemeyeceğini, velisinin onu evlendirebileceğini belirtmekte⁷⁵ ve dolaylı olarak Şafii'nin görüşünü benimsemektedir. Aynı değerlendirmeyi "Nikâh" bölümünde "*Velisiz nikâh olmaz*" hadisini şerh ederken Şafii'nin ismini vererek yapmaktadır.⁷⁶

Hattâbî'nin, bazı yerlerde İmam Şafii'nin görüşlerine katılmadığı, hatta tenkid ettiği durumlar da olmuştur. Mesela "Kusûf" bölümünde Hz. Aîşe'den nakledilen "*Peygamber kusûf namazının kıraatini açıktan okumuştur*"⁷⁷ hadisini şerh ederken şu değerlendirmede bulunmuştur: "Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhuy'e göre Husûf namazı kıraatini cehri okumak gerekir. Ashâbu'r-Rey, Malik ve Şafii'ye göre ise cehri okunmamalıdır. İmam Şafii görüşünü belirtirken İbn Abbas hadisi⁷⁸ ile ihticac etmiştir. İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber'in güneş tutulması namazını çok uzun kırdığını, öyle ki Bakara sûresi kadar bir bölüm okuduğunu belirtmiştir."⁷⁹

Hattâbî'ye göre "İbn Abbas'ın Bakara sûresi kadar bir bölüm okudu" sözünden Hz. Peygamber'in bu namazın kıraatini açıktan okumadığı anlaşılmaktadır. Eğer Allah Rasûlü açıktan okusaydı okunan bölüm kesin bir

⁷¹ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/281.

⁷² Buhâri, "Cumâ", 8.

⁷³ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/286.

⁷⁴ Buhâri, "Meğâzi", 84.

⁷⁵ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 2/305.

⁷⁶ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 2/394.

⁷⁷ Buhâri, "Kusûf", 19.

⁷⁸ Buhâri, "Kusûf", 14.

⁷⁹ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/313.

şekilde bilinirdi.⁸⁰ O bu hususta cehri okunması gerektiğini belirtmekte ve Şafii'nin açıktan okunmaz görüşünü tenkit etmektedir. Hz. Peygamber'in kiraati cehri okuduğu, Hz. Âişe hadisi ile de sabit olmuştur.⁸¹

Hattâbî'nin yaklaşık 10 yerde Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşlerine de yer verdiği görülmektedir. Ebû Hanîfe dışında zaman zaman öğrencileri Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî'nin de (ö. 189/805) fikirlerine değinmiştir. Mesela "Hayz" bölümünde Hz. Aişeden nakledilen Safiye bnt. Huyey'in ifade tavafi yapması ile ilgili rivayette Hattâbî, âlimlerin geneline göre bu tavaftan önce Mekke'den çıkan bir kimsenin dönünce bu tavafi yapması gerektiğini ve fidye vermesine gerek olmadığını, ancak Ebû Hanîfe'ye göre geciktirdiği için fidye vermesi gerektiğini belirtmiştir.⁸²

Hattâbî bazı hadisleri açıklarken fıkıh usulü ile ilgili bir takım değerlendirmelerde de bulunmaktadır. O edille-i erbaâ olan Kitap, sünnet, icma ve kıyasa göre usulleri belirlemekte ve eserinde bu usullerin delaleti ile ilgili görüşlere yer vermektedir. Mesela Ebû Hüreyre'den nakledilen bir rivayette göre, Allah Rasûlü'ne bir bedevi geldi ve "Yâ Rasûlallah! Benim karım siyah tenli bir çocuk doğurdu" dedi. Hz. Peygamber ona "Senin develelerin var mı?" diye sordu. Bedevi "evet vardır dedi. Rasûlullah da 'Onların renkleri nasıldır?' diye sorunca Bedevi "kızıl" diye cevap verdi. Rasûlullah "İçlerinde hiç boz olanı var mı?" dedi. Bedevi "evet vardır" diye cevap verdi. Rasûlullah "Sence bunlar nasıl boz renkli oldu?" diye sorunca Bedevi "Herhalde bir damara çaktı" cevabını verdi. Rasûlullah "Herhalde senin çocuğun da bir damara çaktı" buyurdu.⁸³

Hattâbî adamın çocuğunu siyah renkli olan deveye benzetmiş, devenin soyundan bir deveye benzemiş olabileceği için siyah olduğunu, çocuğunun da siyahi olarak doğmasının sebebinin atalarından birine çekmiş olabileceğini belirtmiştir. Hattâbî bu benzetmeyi Kıyâsuş-Şebeh anlayışıyla temellendirmeye çalışmaktadır.⁸⁴ Çözüm için kullanılan kıyas-ı şebeh'in Şafii'nin çözüm yöntemlerinden biri olduğuna dikkat çekmekte yarar vardır.

Özet olarak denilebilir ki Hattâbî, *A'lâmu's-Sünen*'de fıkhi meseleleri açıklarken yeri geldiğinde farklı görüşleri tek tek zikretmeye çalışmakta, bazen de sadece kendi görüşlerine yer vermektedir. Bunu yaparken eserini

⁸⁰ Hattâbî, *A'lâmu's-sünen*, 1/313-314; Ayrıca bk. Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Mârifet, 1959), 2/549.

⁸¹ Hattâbî, *A'lâmu's-sünen*, 1/313.

⁸² Hattâbî, *A'lâmu's-sünen*, 1/331.

⁸³ Buhari, "Hudûd", 41.

⁸⁴ Hattâbî, *A'lâmu's-sünen*, 1/543.

fıkhî değerlendirmeler bağlamında bütüncül bir bakış açısıyla telif etmeye çalışmıştır.⁸⁵

3.5. İtikadî Değerlendirmeler

Hadis şerhlerini telif ederken gözden kaçırılmaması gerek en önemli hususlardan birisi de şerhi yapılan eserin müellifinin itikadi fikirlerine yer vermektir. Nitekim müellifin eserini kendi fikirlerinden bağımsız bir şekilde telif etmesi mümkün değildir. Buhârî'nin itikadi fikirlerinin izlerini *Sahîh*'inde arayan Hattâbî, *A'lâmü's-Sünen*'de fıkhî değerlendirmelerde bulunduğu gibi itikadî meselelere de uzak kalmamış ve hadislerde geçen itikadî tartışmalara cevap vermiştir. Özellikle Ehl-i Sünnet itikadına ters düşen bazı mezheplerin müntesiplerini tenkid ettiği de görülmektedir. Hattâbî itikadî konulara girerken daha çok Ehl-i Hadisi hedef tahtasına koyanlara cevap vermek maksadını taşımıştır. Onlara cevap verirken de tamamen münakaşadan uzak bir yol benimsemiştir.⁸⁶ Hattâbî, itikadî hadisleri şerh ederken tamamen içtihadattan uzak bir şekilde nass odaklı bir metot takip etmiştir. Bu tür konuları en çok ayet ve hadis ile açıklamaya çalışmıştır. Ancak tarihi ve fıkhî konular kadar itikadi konulara çok girmemiştir.

Hattâbî *Meâlimü's-Sünen*'e göre muhtasar bir şerh olmasından kaynaklı itikadî değerlendirmeleri *A'lâmu's-Sünen*'de daha az yapmaktadır. O, Buhari şerhinde İman ve İslamın mahiyeti üzerinde durmuştur. Onun itikadî bir mesele olarak tartışılan imanın mahiyeti hakkındaki değerlendirmesi, itikadi alana özgü bir değerlendirme olarak görülebilir. Hattâbî'nin itikadî olarak da en çok iman meselesi üzerinde durduğu görülmektedir. "Siyam" bölümünde imanın tanımını yapmakta, "iman vücûbiyetini tasdik etmek, varlığını tazim etmek demektir" açıklamasında bulunmaktadır.⁸⁷

Hattâbî imanın artıp eksilmesi konusunda Buhârî'nin görüşüne dikkat çekmektedir. Bu hususu imanın şubeleri hadisine yer verirken görmekteyiz. Mesela "İmân altmış küsur şubedir. Hayâ da îmândan bir şubedir"⁸⁸ hadisinin farklı tarihlerine değindikten sonra imanın en üstünü ile en düşüğünün olacağını bildirmektedir. Ona göre imanın en üstün ve en düşük olanı ibadetlerle belirlenebilir.⁸⁹ Hattâbî'nin bu ifadesi onun imanın artıp eksildiğine inandığını göstermektedir.

Hattâbî'nin iman ve İslam kavramlarına bakışını *A'lâmü's-Sünen*'den tespit etmek mümkündür. Nitekim o hadisleri şerh ederken mümin ile

⁸⁵ Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 323.

⁸⁶ Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 328.

⁸⁷ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/490.

⁸⁸ Buhârî, "İman", 2.

⁸⁹ Hattabi, *A'lâmü's-sünen*, 1/36.

müslim arasındaki farka değinmekte, ikisinin aynı manaya gelmediğine vurgu yapmaktadır. Mesela “İman” bölümünde Sa’d b. Ebû Vakkâs’ın Hz. Peygamber’in bir grup insana zekât malını verirken kendisinin (Sa’d’ın) istediği sahabiye vermediğini görünce, Hz. Peygamber’e o adamın mümin olduğunu ve ona neden mal vermediğini sorması üzerine Allah Rasûlü’nün “o Müslümandır”⁹⁰ de şeklindeki hadisi açıklarken mümin ile müslimin aynı anlama gelmediğine işaret etmektedir.

Hattâbî’ye göre yukarıda zikredilen hadisin zahiri anlamı, iman ile islam arasında fark olduğuna işaret etmektedir. Nitekim bu husus, birçok âlimin benimsemiş olduğu görüştür. Hattâbî bu konuda iki ayrı görüşün olduğunu belirtmektedir. Birinci görüşü savunanlara göre iman ile islam zahiri ve batını olarak aynı manaya gelmekte, her mümin müslimdir, her müslim de mümindir denilebilmektedir. İkinci görüşü savunanlara göre ise ikisi aynı manaya gelmez. Zîra Yüce Allah Kur’ân-ı Kerim’de iman ile islamın ayrı şeyler olduğunu gösteren bir ayetinde şöyle buyurmuştur: *Bedeviler, “İman ettik” dediler, de ki: “Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz. Bununla beraber Allaha ve Resulüne itaat ederseniz yaptığımız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz; Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.”*⁹¹ Hattâbî de yukarıda zikredilen hadisin ve Hucurat sûresindeki mezkûr ayetin zahirine göre mümin ile müslimin aynı kavramlar olmayıp ayrı terimler olduğu kanaatindedir.⁹²

Hattâbî’nin *Sahihu’l-Buhârî*’de yer alan itikadî bölümlerde çok fazla açıklama yapmadığı görülmektedir. “Kader” ve “Tevhîd” bölümlerini, “İman” bölümü gibi ayrıntılı bir şekilde açıklamadığı izahattan varestedir. Hatta “Kader” bölümünde sadece bir hadise yer vermiş, bu hadisi de itikadî olarak kayda değer olmayan iki cümle ile açıklamıştır.⁹³

Hattâbî’nin Allah’ın varlığının mahiyeti hakkında nakledilen bir rivayete yaptığı şerhe değinmekte fayda görmekteyiz. *Sahihu’l-Buhârî*’nin “Tevhid” bölümünde Hz. Peygamber’in ‘Allah’tan daha kıskanç bir şahıs yoktur’ bâb başlığının altında şöyle bir hadis tahriç edilmektedir:

“Muğire’den nakledildiğine göre; Sa’d b. Ubâde ‘Karımın yanında bir erkek görürsem onu kılıcımın geniş yüzü ile değil de keskin tarafıyla öldürürüm’ dedi. Bu söz kendisine ulaştınca Hz. Peygamber şöyle dedi: ‘Sa’d b. Ubâde’nin bu kıskançlığına şaşırıyor musunuz? Vallahi ben Sa’d’dan daha kıskançım. Allah da benden daha kıskançtır. Bu kıskançlığından dolayıdır ki Allah açık-gizli bütün çirkinlikleri haram kılmıştır. Yüce Allah’tan daha

⁹⁰ Buhari, “İman”, 19.

⁹¹ Hucûrat 49/14.

⁹² Hattabi, *A’lâmü’s-sünen*, 1/44-46.

⁹³ Hattâbî, *A’lâmü’s-sünen*, 1/529.

çok özür seven bir kimse yoktur. İşte bu yüzdendir ki Allah birçok müjdecî ve uyarıcı göndermiştir. Bir de Allah'tan daha çok hamd ve senayı seven kimse yoktur. İşte bundan dolayıdır ki kendisine itaat edenlere cenneti vaat etmiştir.”⁹⁴

Hattâbî hadiste Yüce Allah için “şahıs” denmesi hususunda bu rivayeti tenkid etmektedir. Ona göre “şahıs” kavramını Allah'ın bir sıfatı olarak zikretmek caiz değildir. Çünkü şahıs, latif bir cisim için kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu sözcüğü Yüce Allah için kullanmak uygun değildir.⁹⁵ Hattâbî söz konusu hadisi değerlendirirken şahıs kelimesinin bu hadise hatalı olarak girebildiğini, muhtemelen seneddeki bir ravinin tashif yaptığını belirtmiştir. Çünkü Esmâ bnt. Ebû Bekr'in Hz. Peygamber'den naklettiği لَا شَيْءَ لَأَنَّ اللَّهَ أَغْيَبُ مِنَ اللَّهِ “Allah'tan daha kıskanç bir şey yoktur”⁹⁶ hadisine dayanarak önceki rivayette yer alan “şahıs” kelimesinin ravinin hatasından kaynaklanmış olabileceğine işaret etmektedir.⁹⁷

Hattâbî'nin Allah'a “şahıs” sözcüğünün izafe edilmesi tenkidine katılmakla beraber onun rivayette tashif yapıldığı iddiasına dayanak olarak getirdiği hadisin delil olup olmaması yönünden ele almak gerektiği kanaati hasıl olmuştur. Zira mezkur hadiste ise Allah'a “şey” sözcüğünün izafe edilmiş, dolayısıyla Allah'ın “şey” olup olmadığı hususu da itikadi olarak tartışılan meseleler arasında yer almıştır. Nitekim hadisin benzer bir nakli de *Sahîhu'l-Buhârî*'nin başka bir bölümünde اللَّهُ لَا أَحَدَ أَغْيَبُ مِنَ اللَّهِ “Allah'tan daha kıskanç birisi yoktur”⁹⁸ şeklinde geçmektedir. Netice olarak Hattâbî'nin “لَا أَحَدَ أَغْيَبُ مِنَ اللَّهِ” rivayetini tercih etmesi daha uygun olurdu.

Hattâbî itikadî olarak Allah'ın ilim sıfatını açıklamak üzere “Cenâiz” bölümünde müşriklerin ölen çocukları hakkında “Allah onları yarattığında onların ne işleyeceklerini en iyi bilir”⁹⁹ hadisine yer verirken, Allah'ın ilminin ezeli ve ebedi olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁰ Öte taraftan Hz. Ebubekir'in zekât vermeyenlerle savaşıma kararı aldığı rivayete yer verirken, zekât vermeyenlerin veya zekâtı inkar edenlerin küfre girip girmediği hususu ile ilgili tartışmalara da yer vermekte ve kendi görüşlerini sunduğu delillerle desteklemektedir.¹⁰¹

Hattâbî bu çalışmasında fıkıh ve kelam konularında merak edilen veya kafada karışıklığa sebep olacağını düşündüğü bazı sorulara açıklık getir-

⁹⁴ Buhârî, “Tevhid”, 20.

⁹⁵ Hattabi, *A'lâmü's-sünen*, 2/568.

⁹⁶ Buhârî, “Tevhid”, 20.

⁹⁷ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 2/568.

⁹⁸ Buhari, “Tefsir”, 1.

⁹⁹ Buhari, “Cenaiz”, 92.

¹⁰⁰ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/374.

¹⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/385.

meye çalışmaktadır. Önce soruyu sorar sonra da sorduğu soruya cevap ver-meye çalışır.¹⁰²

Neticede Hattâbî'nin *A'lâmü's-Sünen*'ine bakıldığında itikadi konulara çok fazla yer vermediği görülmektedir. *Sahîhu'l-Buhârî*'de itikadî bölümlerin ve buralarda tahriç edilen hadislerin çokluğuna rağmen Hattâbî'nin bu meselelerin şerhine fazlaca girişmemesi, kendisinin konumlandığı Ehl-i Hadis çizgisiyle uyumlu bir tespittir.

3.6. Eserin Muhteva Yönü

Hattâbî eserine aldığı hadislerin önce lafzi açıklamalarını yapmış daha sonra muhteva yönüne değinmiştir. O, metin tahlilinden ziyade muhteva tahliline önem vermiş bir muhaddistir. Hadislere bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmaya çalışmıştır. Hadislerin muhteva yönüne değinirken onları öncelikle ayet, hadis, tarihi bilgi ve şiirle istişhad ederek delillendirmeye çalışmıştır. Hattâbî'nin *A'lâmü's-Sünen*'ini şerh ederken istişhad malzemesini başlıklar halinde ele almaya çalışalım:

3.6.1. Ayetlerle İstişhad

Hattâbî, gerek hadislerin lafzi manalarını tespit etmek gerekse de hadisten çıkan fikhî hükümleri açıklamak için zaman zaman ayetlere müracaat etmiştir. Ayrıca hadislerin muhteva yönünü açıklamak için de birçok yerde ayetlerle istişhad yoluna başvurduğu görülmektedir. Hatta neredeyse her hadisin açıklamasında ayetlere dayanmıştır denilebilir. Hattâbî manası kapalı olan, hadislerden çıkan farklı anlamlara yer verirken ve muhtelif görüşlerden seçtiğini ele alırken de ayetlerle istişhad etmiştir.

Hattâbî'nin manası kapalı olan kelimeleri açıklamak için ayete dayandığını gösteren örnekler mevcuttur. Bunlardan birisi "İman" bölümünde "إِذَا اسْلَمَ الْعَبْدُ فَحَسَنَ إِسْلَامَهُ يَكْفُرُ اللَّهُ عَنْهُ كُلَّ سَيِّئَةٍ كَانَ زَلْفَهَا" ¹⁰³ şeklinde ihtisar ederek yer verdiği hadiste geçen "زَلْفَهَا" kelimesini açıklarken, "وَأَزَلَفْنَا ثَمَّ الْأَخْرِينَ" "Ötekileri de oraya yaklaştırdık"¹⁰⁴ ile "وَأَزَلَفْتُ الْجَنَّةَ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرِ بَعِيدٍ" "Cennet, Allah'a karşı gelmekten sakınanlara uzak olmayacak şekilde yaklaştırılacak"¹⁰⁵ ayetini delil olarak getirmiş ve "أَزَلَفَ" kelimesinin "yakınlaştırmak" anlamına geldiğini bildirmiştir.¹⁰⁶

Bir başka örnek verecek olursak "Meğâzi" bölümünde "عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ" bölümünde

¹⁰² Örnek için bk. Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/36-39.

¹⁰³ Kişi Müslüman olur da Müslümanlığını iyi yaparsa Allah onun önceki bütün günahlarını bağışlar.

¹⁰⁴ Şu'arâ 26/64.

¹⁰⁵ Kâf 50/31.

¹⁰⁶ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/48-49.

عنه قَالَ دَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ يَوْمَ الْفَتْحِ وَحَوْلَ الْبَيْتِ سِتُونَ وَثَلَاثُمِائَةَ نَصَبٍ، فَجَعَلَ 107 يَطْعَنُهَا بَعُودَ فِي يَدِهِ وَيَقُولُ {جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ} {جَاءَ الْحَقُّ، وَمَا يُبَدِّئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ} kelimesini açıklamak için "النَّصَبُ" ayeti ile istiṣhad etmiştir. 110 Böylece Hattâbî, hadiste geçen mezkûr kavramı ayetlerle açıklama yoluna gitmiştir.

Hattâbî, hadisin ihtiva ettiği konuyu açıklarken yine birçok yerde ayetle istiṣhad etmiştir. Mesela Hz. Peygamber'in ilk vahyi almadan önce gördüğü salih rüyanın diğer peygamberlerin gördükleri rüyalar gibi vahiy olduğunu göstermek için "Çocuk (yaşta olan İsmail) kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona, 'Yavrurum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?' dedi. O da, 'Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın' dedi" 111 ayeti ile istiṣhad etmiştir. 112

Hattâbî hadislerde ve ayetlerde geçen ve mana olarak çelişiyor gibi görünen bazı kelimelerde bu çelişkiyi gidermeye çalışmaktadır. Mesela إِذَا أَقِيمْتَ إِذَا أَقِيمْتَ "Namaz kılınacağı zaman koşa koşa gitmeyin, vakar ve sakineti elden bırakmadan ve ağır ağır yürüyerek gidiniz" 113 hadisinde geçen "Namaza koşarak gelmeyin" ifadesi ile اِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ "Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın" 114 ayetinde yer alan "فَاسْعُوا" "namaza koşun" emrinin birbiriyle çelişmediklerini açıklamaktadır. Hadisteki anlam, koşarak hızlı adımlarla gitmemek iken ayetteki anlamın ise namaza yönelmek, ondan geri kalmamak olduğu ayrıca ifade edilmiştir. 115 Hadiste genel durum olduğu görülmektedir. Nitekim Cuma namazı ise müstecab ve özel bir vakit olduğu için ona ayrı bir özen gösterilmesi ve erken gitmeye teşvik edilmesi söz konusudur. Cuma bölümlerindeki hadislerde yer alan teşviklere bakıldığında ayetteki "فَاسْعُوا" ifadesini "hızlı gitmek, acele etmek" değil; sevabına nail olmak maksadıyla cuma buluşmasına erkenden gitmek, buluşmayı

107 Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber Mekke'nin fethi gününde Kâbe'nin avlusuna girdi. Kâbe'nin etrafında ibâdet için konulmuş 360 put vardı. Allah Rasûlü elindeki değnekle bu putları dürtmeye ve şu âyetleri söylemeye başladı: "Hakk geldi, bâtil gitti yok oldu" (Sebe' 34/81; Buhâri, "Meğazi", 50).

108 Dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar (Mâide 5/3).

109 Tapınmak için dikilmiş olan taşlar, fal için kullanılan oklar, ancak Şeytan'ın işlerindendir ve birer pisliktir bunlar. Bunlardan kaçınmın da muradına erenlerden olun (Mâide 5/90).

110 Hattâbî, A'lâmü's-sünen, 2/289.

111 Saffât 37/102.

112 Hattâbî, A'lâmü's-sünen, 1/28

113 Buhari, "Cumâ", 18.

114 Cumâ 62/9.

115 Hattâbî, A'lâmü's-sünen, 1/289.

ezanın okunduğu geç saatlere kadar bırakmamak şeklinde yorumlamak daha makul görünmektedir. Böyle bir yaklaşım tarzı, hadis ile ayet arasında bir tearuzun olmadığı sadece bağlam farkının mevcut olduğu sonucuna götürecektir.

Hattâbî'nin hadislerde geçen manası kapalı kelimeleri ve hadisin hem fikhî hem de diğer konularla ilgili muhtevasını açıklamak üzere ayetle istişhad ettiğini müşahade ettik. Bu husus kendisinden sonraki şarihlere örnek oluşturacaktır. Nitekim erken dönem ile son dönem şarihlerinin uyguladıkları müşterek usullerden birisi de bu uygulama olmuştur.

Hattâbî çokça tartışılan bir mesele olan ücretle Kur'ân öğretiminin caiz olup olmadığı hususuna da değinmekte ve kendi görüşünü belirtmektedir. Nitekim "İcâre" bölümünde rukye ile tedavi hadisine yer verdikten sonra bu hadisten çıkan sonuca göre Kur'ân öğretimi karşılığında herhangi bir ücret veya başka bir şey almanın caiz olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde ücret karşılığında Kur'ân yazmak, Mushaf alışverişi yapmak ona göre caizdir.¹¹⁶

3.6.2. Hadislerle İstişhad

Hadislerin muhtevasının anlaşılması için yararlanılması gereken ikinci önemli kaynak da yine rivayetlerdir. Hattâbî hadisleri şerh ederken hem lafız hem de muhteva yönünü açıklamak için ara sıra diğer hadislerle müracaat etmektedir. Bunu yaparken de bazen hadisleri olduğu gibi alırken bazen de onlara konu olarak değinmeye çalışmaktadır. Hattâbî şerh ettiği hadislerin senedini genel olarak vermez. Bunun sebebi ise muhtemelen çalışmanın hacmini kabartmamak içindir. Bütün bu hususlar göz önüne alındığında Hattâbî'nin istişhad ettiği hadislerin senedlerini biliyor olması imkan dahilindedir.

Hattâbî hadislerden genel olarak ya asıl maksadı ortaya çıkarmak ya da hadisten çıkan hükmü başka bir hadise kıyas ederek kuvvetlendirmek için istişhad etmiştir. Aynı şekilde hadisin manasını açıklamak için üslup olarak benzeyen başka hadislere dayanmıştır. Eserinin bazı yerlerinde ise başka hadislerle müracaat ederken bu hadisleri olduğu gibi almaz, herhangi bir işaret ile konusal olarak değinir. Muhtemelen eserinin hacmini büyütmemek için böyle bir yol takip etmiştir. Bu şekilde müracaat ettiği hadisler de genel olarak şerh ettiği eserin başka bir yerinde geçen rivayetlerden oluşmaktadır.¹¹⁷ Hattâbî bu şekilde hadislerle dayanırken bazen ilk ravisinin ismini zikrederek yapmakta, bazen de hadisi bir cümle ile dolaylı yoldan

¹¹⁶ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/580.

¹¹⁷ Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 292

özetlemektedir. Zaman zaman rivayet edilen hadisin farklı tariklerini de istişhad için kullanmıştır.

Hattâbî hadisleri açıklarken istişhad için dayandığı hadisleri genelde Buhârî'nin *Sahîh*'inden seçmekte ancak kimi zaman da *Sahîh*'te olmayan hadislerle de yer vermektedir. Kütüb-i Sitte eserlerinde geçmeyip istişhad için kullandığı hadisler arasında “Tanınmıyor da olsa, bir neseble ilgisinin olmadığını söylemek ile bilinmeyen bir nesebe (bağlı olduğunu) iddia etmek, Allah'a nankörlüktür”¹¹⁸, “Ben desizingibi (arasıra) kızan bir insanım”¹¹⁹, “Ümmetimin ihtilafı rahmettir”¹²⁰, “Ben bir rahmet hediyesi olarak gönderildim”¹²¹, “Biz peygamberler topluluğu belalara maruz kalırız”¹²², “Allah Rasûlü sefere çıkacağımız durumlarda mestleri üç defa yıkayıp giydikten sonra mestler üzerine mesh etmemizi emretti”¹²³, “Rasûlullah dizinin arkasındaki bir yara sebebiyle ayakta bevletti”¹²⁴, “Yüce Allah size haram kıldığı şeyi şifa kılmaz”¹²⁵, “Cennete ilk çağırılacak olanlar iyi günde ve zor günde Allah'a hamd edenlerdir”¹²⁶ ve daha sayamadığımız çok sayıda hadis bulunmaktadır.

Hattâbî Kütüb-i Sitte'nin diğer eserlerindeki hadislerle de istişhad etmiştir. Özellikle Kütüb-i Sitte eserleri içerisinde geçmeyen hadisler genel olarak Dârîmî'nin (ö. 255/869) *Sünen*'i, Ahmed b. Hanbel ile Bezzâr'ın (ö. 292/905) *Müsned*'leri, İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) *Sahîh*'i, Hâkim'in (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'i, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Sünenü'l-Kübrâ*'sı, Taberânî'nin (ö. 360/971) *Mu'cemu'l-Kebîr*'i, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Sahîh*'i gibi birçok eserde geçmektedir. Nitekim Hattâbî'nin genel usulü rivayetleri anlama ve yorumlamaya yönelik olduğu için istişhad etmek üzere kullandığı hadislerin sıhhat durumları hakkında bir bilgi vermemiştir. O hadis istişhadı sırasında meseleye sıhatten ziyade tarihi metin tanıklığı zaviyesinden yaklaşmıştır.

Hattâbî'nin şerhçiliği ile ilgili yapılan bazı araştırmalarda¹²⁷ onun *A'lâmü's-*

¹¹⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Fevvez Ahmed Zemerli (Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, 1986), 2/442, “Ferâiz”, 2.

¹¹⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1999), 5/437.

¹²⁰ Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlül-ilbâs*, thk. Abdulhamid b. Ahmed b. Yusuf b. Hendâvî (t.y.: Mektebetü'l-Asriyye, 2000), 1/22.

¹²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1990), 1/91.

¹²² Ahmed, *Müsned*, 3/94.

¹²³ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbüri, thk. Muhammed Mustafa el-Azâmî, *Sahîh* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 1/97.

¹²⁴ Hâkim, *Müstedrek*, 1/290.

¹²⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 10/8.

¹²⁶ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdi b. Abdulmecides-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 12/19.

¹²⁷ Karacabay, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 244.

Sünen'i şerh ederken *Meâlim*'de zikrettiği gibi hadisleri uzun bir şekilde ele almadığı, aksine kısa geçtiği belirtilmiştir. Ancak biz bu iddialara katılmaktayız. Zira Hattâbî dinin nasihat oluşu hakkındaki hadis¹²⁸, iman ile İslam'ın ayrı şeyler olduğu ile ilgili hadis¹²⁹, Kırtas hadisesi¹³⁰ ve daha sayamadığımız birçok hadisin şerhine geniş bir şekilde yer vermiştir.

3.6.3. Tarihi Bilgilerle İstişhad

Hattâbî'nin hadisleri şerh ederken dayandığı kaynaklardan birisi de tarihi rivayetlerdir. Tarihi bilgilere müracaat ederken bu rivayetleri bir hadisçi gözü ile değerlendirmiş ve istişhad etmiştir. Bilhassa hadislerden çıkan hükümleri belirlemek adına bu yöntemi kullandığı belirtilmiştir.¹³¹ Öncelikle Buhârî'nin *Sahîh*'ine baktığımızda "Târîh", "Siyer" ve "Menâkıb" gibi tarihi rivayetler ihtiva eden bazı bölümlerin olduğunu görmekteyiz. Bu bölümler arasında "Fedâilu Medîne", "Cihad ve's-Siyer", "Enbiyâ", "Menâkıb", "Fedâilu Ashabî'n-Nebî", "Menâkıbü'l-Ensâr", "Meğâzî" bölümleri yer almaktadır. Hattâbî'nin hadisleri şerh ederken en çok bu bölümlerde yer alan tarihi rivayetlere değindiği görülmektedir.

Hattâbî'nin hadisleri yorumlarken değindiği göze çarpan konular arasında Hz. Peygamber'in Buas günü Hz. Âişe'nin yanında şarkı söyleyen iki cariye bir şey dememesi hadisini açıklarken Buas gününün tarihçesi hakkında bilgi vermesi¹³², Mi'râc ile ilgili hadise yer verirken miraç olayının anlatılması yer almaktadır.¹³³ Öte taraftan vahiy gelmeden önce Zeyd b. Amr'ın Allah'ın ismi zikredilmeksizin putlar önünde boğazlanan hayvanların etini yemediğini bildiren hadisi şerh ederken, tarihi kaynaklarda geçmekte olan Zeyd b. Amr'ın hikayesini ve putlar önünde hayvan kurban kesme olayını uzun bir şekilde anlatmaktadır.¹³⁴ Hattâbî bilhassa "Menâkıb-ı Ensâr" bölümündeki hadisleri şerh ederken hem Cahiliyye hem de Asr-ı Saadet dönemleri ile ilgili geniş bilgiler vermektedir. Zira Buhârî'nin "Menakıb-ı Ensâr" bölümünde rivayet ettiği hadisler tamamen bu tür konuları ihtiva etmektedir.

Hattâbî hadislere yapılan itirazları tarihi bilgilerden haber vererek değerlendirmeye çalıştığı gibi, hadislerin bağlamına değinmek için de sebep-i vüruda sıkça değinmektedir. Hadislerin anlaşılmasını kolaylaştıran en önemli etkenlerden birisi de sebep-i vürûdu bilmektir. Ne var ki her hadi-

¹²⁸ Buhârî, "İman", 49.

¹²⁹ Buhârî, "İman", 38.

¹³⁰ Buhârî, "İlim", 39.

¹³¹ Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 297.

¹³² Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/296-297.

¹³³ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 2/258.

¹³⁴ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 2/239.

sin sebab-i vürudunun bize ulaştığını söylemek mümkün değildir. Hattâbî şerh ettiği *Sahihü'l-Buhârî* için tespit edebildiği bütün bilgilere eserinde yer vermeye çalışmaktadır. Hattâbî hadislerin sebab-i vürûduna yer verirken, Mûte Savaşı gibi siyer alanına giren bazı hadislerin vüruduna sebep olan olayı uzun bir şekilde aktarmaktadır. Örneğin “Hz. Peygamber, ‘(Mûte Savaşında) sancağı Zeyd b. Hârise aldı, akabinde şehîd edildi. Sonra sancağı Cafer b. Ebî Tâlib aldı, o da şehîd edildi. Sonra sancağı Abdullah b. Revâha aldı; o da şehîd edildi’ buyurdu. Bunu söylerken Allah Rasûlü’nün iki gözünden yaş akıyordu. (Rasûlullah devamla), ‘Bundan sonra sancağı emirsiz olarak Hâlid b. Velîd aldı ve ona fetih nasip oldu’ buyurdu.” hadisine yer verirken Mûte savaşı ile ilgili geniş bir bilgi vermektedir.¹³⁵

Bir başka örnek verecek olursak Rasûlullah’ın, Necâşî’nin öldüğü gün vefatını haber vermesi, akabinde namaz yerine çıkıp, sahabeye saf yaptırması ve dört tekbîr alıp namaz kıldırması ile ilgili hadise¹³⁶ yer verirken, Necâşî’nin kim olduğu ile ilgili tarihi bilgiler sunmaktadır.¹³⁷ Ayrıca Ensâr’dan bazı kimselerin Hz. Peygamber’den izin isteyerek “Bize izin ver de kız kardeşimizin oğlu Abbâs lehine, kendini esirlikten kurtaracak olan fidyesini ona terk edelim” demeleri üzerine Allah Rasûlü’nün “Onun fidyesinden bir tek dirhemi de terk etmeyeceksiniz” buyurması ile ilgili hadise yer verirken, Bedir savaşından sonra esirlerin durumu, Abbas’ın kendisini fide ile esirlikten çıkarması gibi tarihi bilgilerle değerlendirme yapmaktadır.¹³⁸ Bilinen bir tarih eseri yazmasa da bu kayıtlar kitabı zenginleştirdiği gibi Hattâbî’nin tarihi metin yazma üslubuna da ışık tutmaktadır.

3.6.4. Şiirle İstişhad

İslamiyetin geniş coğrafyalara yayılması ile farklı kültür ve milletlere sahip insanlar Müslüman olmuş, Kur’ân’ın indirildiği Arapça bozulmaya yüz tutmuştur. Buna karşı tedbir almak amacı ile gramer, sarf ve nahiv gibi Arap dilinin kaideleri belirlenmiş, bu kaideler belirlenirken özellikle Cahiliye döneminde sözlü kültürün bir parçası olan şiirlerden de yararlanılmıştır.¹³⁹ Bilhassa dil bilimsel alanlarda şiir önemli bir yer tutmuştur. Birçok alanda olduğu gibi hadis şerhlerinde de hadisin muhtevasını ve garib lafızları açıklamak üzere şiirlerle istişhad yapılmıştır.

Şerhlerinde hadislerin manasını ortaya çıkarmak için şiirle istişhad

¹³⁵ Hattabi, *A'lâmü's-sünen*, 1/343-344.

¹³⁶ Buhari, “Cenaiz”, 4.

¹³⁷ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/345.

¹³⁸ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 2/269.

¹³⁹ Adnan Alkan – Ahmet Arslan, “Hadis Şerhlerinde Şair Katkısı: Mütenebbi Örneği”, *Tasavvur/Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 9 (2023 Aralık), 2/943.

eden Hattâbî, çalışmasının çoğu yerinde şiirlere temas etmiş ve açıklamasını kuvvetlendirmiştir. Özellikle manası kapalı garib lafızları açıklarken, şiirle istişhad ettiği görülmektedir. Hattâbî, Hafsâ bnt. Sirîn'den nakledilen “Ümmü Atıyye Allah Rasûlünü ne zaman ansa, muhakkak” **بَيَّأَ** “Biyebâ” (Baban O>na feda olsun) derdi¹⁴⁰ rivayetini şerh ederken rivayette geçen **“بَيَّأَ”** lafzını açıklamak üzere İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) şu beyitiyle istişhad yapmıştır:

وقد زعمت أني جزعت عليهما .... وهل جزع أن قلت وابيها
وهل جزع أن قلت شيئاً علمته .... وأثنت ما قد أولياني كلاهما

Onlar için endişe ettiğimi iddia ediyor ** Babam onlara kurban olsun bu sabırsızlık mıdır.¹⁴¹

Netice olarak Hattâbî, hadisleri şerh ederken ayet, hadis ve tarihi bilgiler gibi şiirle az da olsa istişhad etmektedir. Bilhassa hadislerde geçen ve manası kapalı olan bazı kelimeleri açıklamak için şiirlere başvurduğu görülmektedir.

SONUÇ

Hattâbî'nin *A'lâmü's-Sünen*'i eseri, Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i üzerine yapılan ve günümüze ulaşan ilk şerhlerden biri olması bakımından büyük bir öneme haizdir. Hattâbî, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ine yazdığı *Meâlimü's-Sünen*, bir bakıma devamı ve tamamlayıcısı olarak telif ettiği *A'lâmü's-Sünen*'inde *Sahîhu'l-Buhârî* rivayetlerini şerh etmiştir.

Hattâbî *A'lâmü's-Sünen*'ini telif ederken bu çalışmasının muhtasar olduğunu bildirmiş, ancak birtakım hadisleri uzun bir şekilde şerh etmekten de kaçınmamıştır. Diğer taraftan Hattâbî hadisleri açıklarken ağırlığı kelimenin lügat manasına vermiş, hadis yorumlama metodunda lafzın anlamına biraz daha ağırlık vermiştir.

Hattâbî'nin Ehl-i Hadis çizgisinde olduğu ve tamamen Buhârî'ye katıldığı şeklindeki düşüncenin yanı sıra onun Buhârî'yi bazı hususlarda tenkid ettiği bilinmektedir. Nitekim *Sahîh*'in bazı nüshalarında birtakım lafızları hatalı görmesi ve bazı hadisleri ihtisar ederek nakletmesi sebebiyle doğrudan olmasa da dolaylı bir şekilde tenkidde bulunduğu, bu rivayetleri düzeltme yoluna gittiği görülmektedir.

Hattâbî hadisler arasında hakiki anlamda bir ihtilafın olmadığına inanmaktadır. Bu sebeple ihtilaflıymış gibi görünen hadisler arasındaki tenakuzu tevil, cem, nesh ve tercih yollarını kullanarak gidermeye çalıştığı anlaşılmıştır. Hattâbî'nin ihtilaflıymış gibi görünen hadislerin arasını bulmaya

¹⁴⁰ Buhari, “Menasik”, 81.

¹⁴¹ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, 1/457.

çalışırken, tevakkufu uyguladığı belirlenememiştir. Nitekim tevakkufu uygulamak bir nevi ihtilafın olduğunu ve bir hadisi diğerine tercih edecek bir karinenin bulunmadığını kabul etmek demektir.¹⁴²

Hattâbî her ne kadar açık bir şekilde Şafîî olduğunu bildirmese de İmam Şafîî'nin görüşlerine ağırlık vermesi ve sürekli onun delillerini öne sürmesi, Şafîî çizgisinde olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Öte taraftan hadisten hüküm çıkarırken zaman zaman ayet, hadis, tarihi bilgi ve şiirle istişhad etmiş, bazen sahabe, tabiîn ve mezhep imamlarının görüşlerine yer vermiştir. Daha sonra bazı ifadelerle kendi görüşüne de yer vererek hadisten çıkan hükümlerin neler olduğunu belirtmeye çalışmaktadır.

Hattâbî itikadi konularda da dönemin tartışılan bazı meselelerine uzak kalmamış ve bu tartışmaları eserine yansıtmıştır. Özellikle iman ile ilgili tartışmalara yer vermiş, imanın artıp eksilebileceğini, iman ile İslam'ın aynı şeyler olmadığı, imanın artıp eksilmesinin ibadetlere bağlı olduğunu belirtmiştir. Taramalar neticesinde Hattâbî'nin iman konusu dışında çok fazla itikadi tartışmalara girmedığı anlaşılmıştır. Özellikle itikadi hadisler ihtiva eden "Kader", "Ahbâru'l-Âhâd", "Tevhîd" gibi bölümleri ele alırken itikadi tartışmalara girmemekte ve daha çok hadisten çıkan fikhî konulara ağırlık vermektedir. Bu husus da onun itikadi tartışmalara çok müdahil olmadığı ihtimalini güçlendirmektedir.

Hattâbî gerek manası kapalı lafızları açıklamak gerekse de hadislerin muhtevasını açıklamak üzere birçok yerde ayet ve hadisleri delil olarak getirmiştir. İstişhad için Kütüb-i Sitte dışındaki kaynaklardan da hadis almış ve kullanmıştır. Bu hadisler arasında zayıf rivayetler de yer almaktadır. Bu da Hattâbî'nin hadisleri yorumlarken sadece sahih hadisle istişhad etmediğini, zayıf hadisleri de kullandığını göstermektedir. Onun istişhad meselesinde sıhhat gibi bir önceliğinden ziyade ilgili rivayetlere birer lugavi delil metni gözüyle, yani bir dil malzemesi açısından yaklaştığını kabul etmek daha makul görünmektedir.

Netice olarak Hattâbî'nin bu çalışmasında itikadi konulardan ziyade fikhî konulara ağırlık vermesi, onun hadisleri anlama ve yorumlamada fikhî konuların ağır bastığını göstermektedir.

¹⁴² Ayrıntılı bilgi için bk. Nurullah Agitoğlu, "İhtilâfü'l-Hadis'te İmâl ve İhmâl Arasında Bir Yöntem: Tevakkuf", 4. Uluslararası Gap Sosyal Bilimler Kongresi (Kasım-Aralık 2019), ed. Hasan Çiftçi – Nurlan Akhmetov, 2019, 1-15.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfu'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs*. thk. Abdulhamid b. Ahmed b. Yusuf b. Hendâvî. t.y.: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2000.
- Agitoğlu, Nurullah. "İhtilâfû'l-Hadis'te İmâl ve İhmâl Arasında Bir Yöntem: Tevakkuf", 4. *Uluslararası Gap Sosyal Bilimler Kongresi* (Türkiye Şanlıurfa, 29 Kasım-01 Aralık 2019), ed. Hasan Çiftçi – Nurlan Akhmetov, 2019, 1-15.
- Alkan, Adnan – Arslan, Ahmet. "Hadis Şerhlerinde Şair Katkısı: Mütenebbî Örneği". *Tasavvur/Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 9 (2023 Aralık), 2/941-964.
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Muhibbüddîn Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şucâ. *et-Takyîd lima 'rifeti ruvâtî's-sünen ve'l-mesânîd*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cüfi el-Buhârî. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Mustafa el-Bugâ. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, 1986.
- Demir, Mustafa. *el-Hattâbî ve Garibu'l-Hadis Adlı Eseri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Demir, Mustafa. "Hadis İlimleri Açısından Hattâbî'nin Garibü'l-Hadis Adlı Eserinin Değerlendirmesi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 16 (Aralık 2016), 2/251-274.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb. *A lâmü's-sünen fi şerhi Sahîhü'l-Buhârî*. thk. Muhammed Ali Semek – Ali İbrahim Mustafa. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a 'yân ve enbâ 'ü ebnâ 'iz-zamân*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sadr, 1994.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-Bâri bişerhi Şahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Mâriye, 1959.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî. thk. Muhammed Mustafa el-Azâmî. *Sahîh*. Beyrut: Mektebetu'l-İslâmî, ts.

- Karacabey, Salih. "Sahîh'i Buhârî'nin İlk Şerhi. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 4 (1992), 4.
- Karacabey, Salih. *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri ve Şerh Metodu*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.
- Karacabey, Salih. "Hattabi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Mervezi, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1999.
- Seâlebî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Yetîmetü'd-dehr fî mehâsini ehli'l-'asr*. thk. Müfid Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.
- Sübki, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Tabakâtü'sh-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*. thk. Mahmud Muhammed et-Tenâhî. ty.: Hecer li't-Tebâe, 1992.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mu'cemü'l-Kebîr*. thk. Hamdi b. Abdulmecides-Selefi. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1994.
- Türcan, Zişan. *Hadis Şerh Geleneği*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretu'l-Huffâz*. thk. Zekeriya Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.